

İLK İSLÂM FETİHLERİ VE SÂSÂNİ DEVLETİ'NİN ÇÖKÜŞÜ*

*Ulaş Töre SİVRİOĞLU***

ÖZET

Sâsânilerin yıkılışı, sadece İslâm tarihinin değil, Ortaçağ ve dünya tarihinin de en önemli olaylarından biridir. Toroslar'da Bizanslılar, Kafkaslarda Hazarlar, Fransa'da da Kar Martel tarafından durdurulan İlk İslâm fetihleri Sâsânî engelinin ortadan kalkmasıyla Asya'nın engin coğrafyasına açılmıştır. Böylece Batı'da güney Akdeniz kıyıları ile sınırlı kalan İslâm egemenliği Asya'da kendisine uçsuz bucaksız bir yayılım alanı bulmuş Türklerin de Müslümanlarla ilk karşılaşmaları bu olay sonucu gerçekleşmiştir. İranlıların ve özellikle de Türk-Moğol kavimlerinin İslâm'ı kabul etmeleri dünya tarihinde oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. Zira İslâm egemenliğinin ileriki asırlarındaki atılımlarında başrolü Orta Asyalı Müslüman halkların oynadığı görülmektedir. Bu bakımdan ilk İslâm fetihleri esnasında Sâsânîlerin, Bizans ve Hazar Hakanlığının aksine Sâsânîlerin hızlı biçimde çökmesinin İslâm ve genel olarak dünya tarihi açısından en önemli olaylarından biri olduğu görülmektedir.

Sâsânî topraklarının Müslüman Arapların eline geçmesi Müslümanlara sadece stratejik açıdan büyük avantaj sağlamamış ayrıca kadim İran medeniyeti ve kültürünün de Müslümanlar tarafından özümsemesi sonucunu doğurmuştur. İran halkları zaman içerisinde İslâmiyet'i benimserken; Sâsânîlerin siyasi, idarî, askerî, malî, sanatsal ve edebî mirasını sahiplenen Müslümanlar bunları kendi gelenekleri ile birleştirerek yüksek bir uygarlığın temellerini meydana getirmişlerdir. Böylece İran'ın Müslüman Arapların eline geçmesi sonucunda İslâm'ın salt Arapların ulusal dini olarak algılanılması süreci sona ererek, evrensel bir İslâm kültürünün oluşmasında ilk adımlar atılmıştır. Bu durum, İran coğrafyasının kendi kültürel kodlarına sahip çıkarak İslâm dinine girmesinden kaynaklanmıştır. Zira Mısır, Suriye ve Kuzey Afrika ilk İslâm fetihleri sonucunda büyük ölçüde Araplaşırken; İranlılar İslâm dini ile kendi kültürel miraslarını bir sentez hâline getirmeyi başarmışlardır. Nitekim Arapça ile İranî dillerin sınırları aradan geçen asırlara rağmen bu günde hemen hemen Sâsânîlerin çağıyla aynıdır. Bu durumun en büyük sebebi İslâm öncesi Sâsânî /İran edebiyatının gücü ve bu edebiyata İslâmî asırlarda da kıskançlıkla sahip çıkılmasıdır. Bazı araştırmacılar İran ve çevresinde Şii mezheplerin yaygınlaşmasını da İslâm öncesi İran kültürünün etkisi

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr. Bandırma 17 Eylül Üniversitesi, El-mek: ardasir_aslan@hotmail.com

ve Arap fatihlere duyulan tepkiyle açıklamışlardır. Sonuç olara Sāsānilerin yıkılmasıyla İran'ın Müslüman Araplar tarafından fethedilmesinin, İslâm ve Dünya tarihinde geniş sonuçlarıyla oldukça önemli bir olay olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sāsāniler, İran Tarihi, İlk İslam fetihleri

THE FIRST ISLAMIC CONQUESTS AND THE FALL OF SASANIDS

ABSTRACT

The fall of Sasanids is one of the most important events not only in the islamic history but also in the history of middle age sand the whole world. The first islamic conquests which were ceased by the Byzantines at the Taurus Mountains, the Khazars at the Caucasus Mountain sand Karl Martell in France spread to the immense geography of Asia after destroyed the Sasanid'sobstacle. Thus, the islamic sovereignty which was limited with the shores of Southern mediterranean in the West finds a vastfield of disseminationand at theend of thisevent, Turkish people encounter firstly with the Muslims. Persians and especially Turkish-Mogolian tribes' acceptance of Islam causes ubstantially important results in the world history. Because it is seen that the leading role belongs to muslim central asian folks in the developments of islamic sovereignty in the future centuries. From thi spoint of view, it is also noticed that the fast fall of Sasanids is one of the most important events in the islamic and world history, unlike the Sasanids, Byzantine sand the Khazar's Khanate during the first islamic conquests.

The lands of Sasanids are held by Muslim Arabs, so the Muslims have a great advantage strategically and it causes the assimilation of the ancient persian civilization and culture While the Persian's folks accept İslam with time, the Muslims who possess the Sasanids' political, administrative, military, financial, artistic and literary heritage provide the foundations of great civilization, joininig with the irown traditions. Thus, the period of perception which Islam is a national religion foronly Arab sends up with the occupation of Persia by Muslim Arabs, it is taken the first steps at the formation of a universal islamic culture. This situationarises from Persians'acceptance of Islamic religion with having own cultural codes of persian geography. While Egypt, Syria and the North Africa are considerably Arab at the end of first islamic conquests, the Persians succeed integrating their own cultural heritages with islamic religion. Thus, arabic and irani languages' borders are nearly alike in the period of Sasanids to day in spite of past centuries. The great est reason of this situation is the force of Persian and Sasanid's literature in the pre-islamic period and protecting jealousyly this literature at the islamic centuries. Some researchers explain that the proliferation of Shia sects in Persia and its around is the effect of Persian's culture and the reaction against the Arabian conquerors. Finally, with the decay of Sasanids, it is noticed that the Persian's conquest by muslim Arabs is one of the most

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

important events which has vast results in islamic and world history substantially.

STRUCTURED ABSTRACT

Although the fall of the Sasanian Empire as important as the fall of (West) Roman Empire the issue has been adequately addressed. Whereas, this event completely changed the history of Asia. With fall of Sasanian Empire, Muslims reached to India and Inner Asia. After this conquest, Arab Muslim steeped to Iran culture and a new civilization-we give the name of the Islamic civilization- is born. The purpose of this study explain to the fall of Sasanian Empire and subsequent developments in the light of the latest data.

In thsi study benefited to classical and modern resources. The oldest resources about the fall of Sasanians are Sebeos and Movses Kalankatvatsi's histories. Sebeos and Kalankatvatsi were witnesses this event. Other classical writers -Syrian, Arab, Armenian, Persian, Byzantine etc- wrote about the fall of Sasanian lived after Sasanian Empire. But undoubtedly the most important classical sources are Arab chronics and other historical and geographical works. The most details about Arab-Iran wars obtained this resorces for example Tabari, Masoudi, Balathuri, İbnul Esir, etc. Although a small number of Pahlavi (Middle Persian) fragmans important to In terms of reflection Mazdaist Iranians to Arab invansion. And later Persian resources for example Ferdowsi, have retained alot of old fragmans and anecdote about fall of Sasanian.

The modern research of the collapse of Sasanian started early XX. Century. A. Christensen, R. Frye, F. Gabrieli, M. Hinds, M. Morony, A. H. Zarrinkub, P. Pourshariati the first that comes to mind researches interested in late Sasanian period and Arab-Iran war. Lately archaeological finds especially numismatic discoveries changed the chronology of late Sasanian Empire. Owing to numismatic discoveries was determined the date of reign the last Sasanian Emperor and Empress. But tis discoveries caused some discussions about chornology of Arab-Iran war. For example Pourshariati proposed a new chronology for Arab-Iran war based on a new numismatic discoveries. According to Pourshariati, the Arab-Iran war started in 628 not 632 - after the death of Prophet. But all of the classical resoruces baout Arab invansion -noy only Arab resorces but Middle Persian, Syriac, Armenian etc- argues that this war begun after death of Prophet Mohammad in reign of Abubakir or Omar. This problem not could be resolved. According to us the Arab-Iran war started in 628 in Iraq but for Iranian people this war initially was observed in a war between the Arabs own that notdirectly threatening Iran. Thus in the first stage of war Sasanian army not participated to war directly but Christian and Pagan Arab tribes which Sasanian allies fought to Muslim Arabs. So that Islamic writers called of this period that war of *ridde* (the war of Arabs who left Islam). But in later stage of war, reign of Omar Arab invansion reached to limits of central Iran

The fall of Sasanids is one of the most important events not only in the islamic history but also in the history of middle age sand the whole world. The first islamic conquests which were ceased by the

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

Byzantines at the Taurus Mountains, the Khazars at the Caucasus Mountain and Karl Martell in France spread to the immense geography of Asia after destroyed the Sasanid's obstacle. Thus, the Islamic sovereignty which was limited with the shores of Southern Mediterranean in the West finds a vast field of dissemination and at the end of this event, Turkish people encounter firstly with the Muslims. Persians and especially Turkish-Mogolian tribes' acceptance of Islam causes substantially important results in the world history. Because it is seen that the leading role belongs to Muslim Central Asian folks in the developments of Islamic sovereignty in the future centuries. From this point of view, it is also noticed that the fast fall of Sasanids is one of the most important events in the Islamic and world history, unlike the Sasanids, Byzantine and the Khazar's Khanate during the first Islamic conquests.

Why Sasanian did close this war? Firstly Sasanian got caught this conflict unpreparedly. The last Byzantine-Iran war (603-628) has finished yet. Persian army has defeated and tired. Secondly Sasanian has not expected an invade from Arabia because of Arabs never had been attempted fight to Sasanian. On the contrary before Islam, Arabs were usually allies with Iranians. Thirdly, when started the Arab attack Persians were in civil war. The sons and daughters of Hormozd II fight each other and governors didn't know that central administration. Some of them preferred to collaboration to invaders and surrender them without fight. Fourthly, Arabs equipped a new ideology (*Islam*) which they have been more fighter than Iranian. When Iranian didn't want to war on the contrary Arabs which rampant by the new religion, wanted to fight to unbelievers (*kafir*). Finally Arabs had a lot of advantage against Persians. For example Arabs were specialists the war of deserts. Arab's camels had scarred Persian horses. Arabs using as a base desert could be besieged the Persian city a long time.

After the war, the lands of Sasanids are held by Muslim Arabs, so the Muslims have a great advantage strategically and it causes the assimilation of the ancient Persian civilization and culture. While the Persian's folks accept Islam with time, the Muslims who possess the Sasanids' political, administrative, military, financial, artistic and literary heritage provide the foundations of great civilization, joining with the own traditions. Thus, the period of perception which Islam is a national religion for only Arab sends up with the occupation of Persia by Muslim Arabs, it is taken the first steps at the formation of a universal Islamic culture. This situation arises from Persians' acceptance of Islamic religion with having own cultural codes of Persian geography. While Egypt, Syria and the North Africa are considerably Arab at the end of first Islamic conquests, the Persians succeed integrating their own cultural heritages with Islamic religion. Thus, Arabic and Iranian languages' borders are nearly alike in the period of Sasanids to day in spite of past centuries. The greatest reason of this situation is the force of Persian and Sasanid's literature in the pre-Islamic period and protecting jealously this literature at the Islamic centuries. Some researchers explain that the proliferation of Shia sects in Persia and its around is the effect of Persian's culture and the reaction against the Arabian conquerors. Finally, with the decay of Sasanids it is noticed that the Persian's conquest by Muslim Arabs is one of the most

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

important events which has vast results in islamic and world history substantially.

Consequently the fall of Sasanian Empire, opened to doors of Asia for Musli-Arabs. While Arab invansion stopped the Taurus and Caucasian Mountains to Byzantine and the Khazars, Arab conquest after collapse of Sasanian reached to limits of India and Central Asia. If *Ctesiphon (Medain)* could be resistance like Constantinople, Islam might not spread to Asia in this width. If Muslims couldnt be invansion Iran, Islam would probably stay only has been accepted by the Arabs and other semitic peoples for example Barbary, Copt, Syriac etc. Thuse all of those people are assimilated after Arab invansion. Today majority of them speaks Arabic dialects. But Iranian people despite the acceptance of Islam not didnt to leave their language. So after Arab invansion, Islam not maintain the property only a religion of Arab/Semitic people but it has been a bilingual religion: Arabic and Persian. Wheraby the first step in being a universal religion of Islam.

Why Arabs couldn't be assimilated of Persian people like Egypt and Syria? Accordint to us the diversity stems in Sasanian kingdom ideology. Egypt and Syria under the Byzantion power are not already a power of their own. In the eyes of Egptian and Syrian Rome was a foreign power. Bu in persian people was ruled own aristocratic families which that is believed to be descendants mythological Iranian heroes. The eyes of Iranian people Arabs were foeign invaders. Even after majoritiy of Persian people having accept the religion of Islam, this opinion not changed. Muslim Iranians continued to see Arabs as invaders. So Islamic times started the anti-Arab movement (*Shubiiyya*) in İran. Anti-Arab thought continued to embrace of Sasanian heritage as inspiration. Sasanian names, *Peroz/Pervez, Kubad, Bahram, Hosrav, Hormoz* etc, were given to prince in Islamic times, give also continue to be given to children in Islamic countries today. Sasanian festivals (*Newroz/Mehrigan*) continued to be celebrated by people. Sasanian calender began to be used again. Ferdowsi -the most poet In İran-monumental dedicated of his monumental work (*Shahnama*) to Sasanian and other pre-Islamic kings. In epitome Persian people never forgotten heritage of Sasanian. Moreover not only Persian, Turks to. Persian was a only non-semitic people provide to Islam by Arabs. Other non-semitic peoples for examples Turks, Indians, Afghans provide to Islam by Persians. All of them like Persian, didnt leave their language and own cultures to.

When viewed from this angle, it will be seen that the fall of Sasanian Empire not a historical case. Sasanian Empire collapsed but their culture lives today in Islamic area. Some scholars (for example Ali Shariati) believed that Shiite-Islam the continuation of this culture. The daughter of Yezdigerd III, the Last King of Sasanian, Shahr-i Banu Gazala married to Hussein ibn Ali ibn Abu Talib who fourth caliph of Islam and the pioneer of the Shiite sect. The fourth Imam of the Shiites Zaynal Abidin born to this marriage. So some of Iranians accepted the descent of Ali ibn Abu Talib hier of the Sasanian dynasyt. So the fall of the Sasanian empire should not be seen a only historical event but It should be evaluated influence of present days.

Key Words: Sasanian, History of Iran, the first İslamic Conquest

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

Kısaltmalar:

DGBİT: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
E.I. :Encyclopædia Iranica
Frag. Fragman

Giriş

Sāsāni Devletinin yıkılışı Ortaçağ'ın ve genel olarak dünya tarihinin en önemli olaylarından biridir. Sāsāni Devletinin sona ermesi, İslâm fetihleri önündeki önemli bir engeli kaldırmış ve Müslümanların Asya'da önemli kazanımlar elde etmesine neden olmuştur. Böylece Bizans tarafından Konstantiniyye önlerinde, Hazarlar tarafından Kafkasya'da ve Franklar tarafından Güney Fransa'da durdurulan Müslüman fatihler Sāsāni Devletinin yıkılışı neticesinde Hint alt kıtası ve Orta Asya'ya kadar geniş bir alana ulaşabilmıştır. İran'ın tamamen fethedilmesi, Müslümanların Türklerle ve Hintlilerle de komşu olmalarını sağlamış özellikle Türklerin bu dine kazanılmasında İranlı Müslümanlar önemli bir rol oynamışlardır. İran'ın fethedilmesi Müslümanları sadece stratejik açıdan güçlendirmemiş; İran medeniyetinin Müslümanlarca özümsemesiyle ve bugün "İslâm Medeniyeti" dediğimiz yüksek bir uygarlığın oluşmasında da etkili olmuştur. Tüm bu gelişmeler incelendiğinde Sāsāni Devletinin yıkılışının dünya tarihi açısından oldukça önemli sonuçlar doğurduğu görülmektedir.

1.Sāsānilerin Yıkılışı Hakkındaki Temel Kaynaklar

Sāsānilerin yıkılışı hakkında pasajlar içeren kaynakların en eskileri, her ikisi de VII. Asırda yaşamış Ermeni tarihçiler olan Sebeos'un *Ermeni Tarihi*¹ ve Movses Kalankatvatsi'nin *Ağvank* veya *Alban Tarihi*² adıyla tanınan eserleridir. Sebeos ve Kalankatvatsi "Arap-İran savaşı"³ olarak gördükleri gelişmeler hakkında verdikleri bilgiler çok ayrıntılı olmamakla birlikte olayları birinci elden gözlemleme şansını yakalamış olmaları nedeniyle oldukça değerlidir. Pehlevice yazılmış bazı kısa metinler de Arap fetihlerine Zerdüştilerin gözüyle değerlendirilmeleri açısından önemlidir.⁴ Birçoğu sonradan derlenmekle birlikte daha eski metinlere dayandığı anlaşılan Süryani metinleri de Sāsānilerin yıkılışı hakkında bilgi vermektedir.⁵

Bu kaynaklar faydalı olmakla birlikte Sāsāni devletinin çöküşü hakkındaki temel bilgilerimizi geçmişte olduğu gibi bugün de temel olarak İslâmî dönemde kaleme alınmış Arapça/Farsça eserlerden edinmekteyiz. İslâmî dönemde yazılmış eserlerin kaynakları temel olarak ikiye ayrılabilir; bunlardan birincisi Müslüman Arapların oluşturduğu *fütuh* yazın geleneği ikincisi ise İran tarih yazımı geleneğinden (*Xodagnāmā*) beslenen *Şahnâme* tarzındaki eserlerdir. Her iki

¹ Sebeos, The Armenian History, Attributed to Sebeos Part I, Translated, with Notes, by R. W. Thomson, Historical commentary by J. Howard-Johnston Liverpool University Press, 2000.

² Movses Kalankatvatsi/Moisey Kalankatuklu, Albanya Tarixi/Alban Salnaməsi, Avrasya Press, Bakı, 2006, Kalankatlı Moses, Alban Tarihi, Son Hunlar, Hazarlar, Ermeniler, Terekemeler, Türkiye Türkçesine çeviren: Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.

³ Sebeos, Müslüman yerine Bizanslı yazarların Araplar için kullandıkları İsmailoğulları (*Ismaelites*) terimini tercih etmiştir. Bkz: Sebeos, age, s.64,94. Kalankatvatsi de benzer şekilde Müslüman terimini kullanmadan İranlılar ile Haceroğullarının savaşından söz etmektedir. Bkz: Kalankatvatsi, age, II.18. İslâm kaynaklarında da İran'a karşı savaşanlar bazı metinlerde "Müslümanlar" olarak anılırken bazı yerlerde "Araplar" olarak geçmektedirler. Buradan bazı Müslüman tarihçilerin de İslâm fetihleri ile Arap fetihleri arasındaki farkı zaman zaman göz ardı ettikleri söylenebilir. Bu kanının oluşmasında henüz İslâm'ı kabul etmemiş bazı Hristiyan Arapların da İranlılara karşı Müslüman Araplarla ittifak kurmaları etkili olmuş olmalıdır.

⁴ *Bundahišn* (XXXIII, 19-21) *Wahrām ī Warzāwand* gibi Pehlevice metinlerde Arap fetihlerine değinilmiş ve Araplar şeytanın ordusu olarak gösterilmiştir.

⁵ Örneğin XIX. Asırda Adday Şer tarafından derlenen Siirt Vakayinâmesi, Sāsānilerin son zamanlarına ışık tutmaktadır. Bkz. Siirt Vakayinâmesi, Doğu Süryani Nasturi Kilisesi Tarihi, derleyen: Adday Şer, Yaba Yayınları, İstanbul, 2010.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

kaynak türü de kendilerine şüpheyle yaklaşılması gereken özellikler arz etmektedirler. Zira Arap *fütuh* derlemeleri İslâm fetihlerinden neredeyse bir asır sonra yaşamış Seyf b. Ömer (öl. 786/787), İbn İshak (öl. 768) gibi çeşitli râvilerin aktarımlarına dayanan Belazurî (öl. 892), Taberî (öl. 923) ve Mesudî (öl. 956) gibi görece geç dönem yazarları tarafından oluşturulmuştur. Doğal olarak bu eserler birbirinden farklı rivayetlere ve çelişkili bir kronolojiye sahiptirler.⁶ Bu çelişkiler İbnü'l Esir (öl. 1233), İbn Kesir (öl. 1373), gibi geç dönem tarihçilerinin de dikkatini çekmiş ve bu tarihçiler nakledilen bazı olayların gerçekliğinden şüphe ettiklerini açıkça vurgulamışlardır.⁷ Bazı râviler de kendi kabilelerinin veya hemşerilerinin fetihlerdeki rollerini abartmakla eleştirilmişlerdir.⁸

Benzer eleştiriler İranlı yazarların *Şâhnâmeleri* için de söylenebilir. Sâsânîlerin güçlü bir tarihçilik geleneğine sahip oldukları bilinmekle birlikte; Arap-İran savaşı esnasında sağlıklı bir vakanüvislik yapılabildiğini düşünmek zordur. Firdevsî (öl. 1020) gibi savaşın kendisine şahit olmamış İranlı yazarların yaşanan olaylar konusundaki tavrı da oldukça duygusal ve -İranlılardan yana- tarafgir olmuş ve bu duygusal tavır birçok Müslüman İranlı tarihçinin eserine de sızmıştır.⁹ Bu nedenle olayları hem Arap hem de İranlı aktarımlardan karşılıklı dinleyen ve eserlerinde sentezleyen İslâm tarihçilerinin metinlerinde ilk İslâm fatihlerini yücelten veya yerine göre onları yeren yorumlar birlikte yer alabilmiştir. Bir metin içinde Müslüman fatihler, 'doğru bir inancı yaymaya çalışan dürüst ve mert savaşçılar' olarak betimlenirken; başka bir yerde ise 'sadece ganimet peşinde koşan işgalciler' olarak karşımıza çıkabilmektedirler. Olaylara iki farklı açıdan bakmamızı sağlayan bu ilginç durum muhtemelen birbirine rakip Arap ve İran kaynaklarının farklılıklarından kaynaklanmakta ve çoğu kez bunları birbirinden ayırmak mümkün olmamaktadır.

Buna rağmen İslâm tarihçilerinin anlatımlarında rasyonaliteden tamamen uzaklaştıkları da söylenemez. Genel olarak Müslüman tarihçiler, İslâm fetihlerinin başarısını, "Allah'ın peşinen Müslümanların yanında yer almasıyla" değil, Müslümanların daha örgütlü ve kararlı olmalarıyla açıklamışlardır. İslâm tarihçilerine göre Sâsânîlerin yenilgisinin temel nedeni de yanlış bir inanca sahip olmaları değil, uygarlığın ihtişamı içinde gevşemeleri ve kendi aralarındaki anlaşmazlıklardır. Bir anlamda Müslüman tarihçiler Arapların zaferini, sadece Allah'ın olaylara müdahalesine değil, örgütlülük, cesaret, yetenekli komutanların etkisi gibi 'seküler' etmenlere de dayandırmışlardır. Hemen her İslâm tarihçi savaş hakkındaki çözümlemelerinde İranlıların birlik halinde olmadıklarını Arapların ise iyi komutanların yönetiminde disiplin içinde savaştıklarını belirtmektedir.

⁶ *Fütuh* rivayetlerinde kentlerin fethi ve savaşların tarihi konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır. Örneğin İranlılarla yapılan son büyük savaş olan Nihavend çarışması Seyf b. Ömer'e göre h.17(638) de İbn İshak ve Vakıdî'ye göre h.21 (642) yılında gerçekleşmiştir. İbn Kesir, *Büyük İslâm Tarihi- El Bidâye ve'n Nihâye Çağrı Yayınları*, İstanbul, 1994, Cilt VII, s.162. Savaşlara kumanda edenlerin ismi ve kentlerin savaşla mı yoksa antlaşmayla mı alındığına dair konularda da itilaflar bulunmaktadır.

⁷ Örneğin İbn Kesir, h. 18'de yaşanan büyük kıtlıkta Mısır'dan tahıl getirildiği iddialarını sorgulamış ve o tarihte Mısır'ın henüz İslâm idaresine geçmediğini belirtmiştir İbn Kesir, *El Bidâye* Cilt VII, s.148-149

⁸ Bu eleştiriler özellikle Müslümanların Mezopotamya'yı fetihleri sürecini hakkında temel kaynak olan Seyf b.Ömer üzerinde yoğunlaşmaktadır. Birçok müsteşrik, Seyf b. Ömer'in yalan rivayetlerde bulunduğunu, örneğin Abdullah b. Sebe' adlı bir kişilik uydurduğunu, kendi kabilesi olan Temimoğullarının fetihlerdeki rolünü abarttığını savunmuş ve bütün Güney-orta Mezopotamya mıntıkasının h.12'de Arapların eline geçtiği iddiasını abartılı bulmuşlardır. Bkz: Mahmut Kelpetin, "Müsteşriklerin Gözüyle Seyf b. Ömer" *Usul*, 10 (2008/2), 129. İsrail Balci, "Rivayetin Metne Dönüştürülmesinde Ravi Tasarrufuna Seyf b. Ömer'den Örnekler", *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 3. Sayı 2. Güz 2008, 107.

⁹ Öyle ki bu metinlerde saygın Müslüman kumandanların şehit olması kuru birkaç cümleyle geçiştirilirken, İranlı General Rüstem'in veya son Sâsânî Şahı Yezdigerd III'ün ölümleri söz konusu olduğunda yazarın dili dramatikleşebilmektedir. Ki bu yaklaşım Rüstem ve Yezdigerd III gibi karakterleri açıkça yücelten Firdevsî'nin *Şehnamesi*'nde doruğa ulaşmıştır. Bkz: Abolqasem Ferdowsi, *Shahnameh The Persian Book of Kings*, Translet: Dick Davies, Penguin Books, 2006. S.835-836 İran tarihinin destanlaştıran Firdevsî'nin bu açıdan Arap fetihleri karşısında İranlıların tepki ve duygularını yansıtan metinleri doğrudan temsil ettiği söylenebilir.

Aynı konuyu farklı bir üslupla ele alan Firdevsî ise İranlıların yenilgisini kadere ve yıldızların hükmüne bağlamaktadır (Ferdowsi, 2006, s.835-836). Firdevsî'ye göre İranlıların yenilgisi yalnızca kaderin bir cilvesi veya İran'ın bahtsızlığı ile açıklanabilecek bir olaydır. Belki de Firdevsî gibi yazarların bu yaklaşımının arkasında “yeryüzünde kötülerin hâkimiyet kuracağı karanlık bir çağın geleceğini ve Zerdüş'tün yeniden bedenlenerek dünyayı kötülerden kurtaracağını” önceden haber veren Mazdaist geleneğin etkisi bulunmaktadır.¹⁰ Gerçi bu kaderci anlayış İran'da yaygın bir gelenekten kaynaklanmıştır. 6. Asır Nesturî yazarlarından Mşıha Zha, Parthların yerlerini Sāsānilere bırakmasını anlatırken “Parth direnişinin boşuna olduğunu zira günlerini geldiğini saatlerinin dolduğunu” yazmıştı (Zha, 2002, s.96). Yine Arap işgalinin hemen öncesinde “Sāsān'ın evinin yakında yıkılacağına dair kehanetlerin yaygınlaştığı” dönemin tarihçilerince aktarılmaktadır (Şer, 2010, s.322,386).

Sāsānilerin yıkılışı ile ilgili ilk modern araştırmalar 20. Asrın ortalarından itibaren başlamıştır. A. Christensen, R. Frye, F. Gabrieli (Gabrieli, 1968, s.39-53), M. Hinds, M. Morony, A. H. Zarrinkub, P. Pourshariati gibi İran tarihi uzmanları klasik kaynakları sorgulayan, arkeolojik ve nümizmatik verilere dayanan yeni bir bakış açısıyla konuya yaklaşmışlardır (Daryae, 2002, s.4; Daryae, 2010, s.239-240). Sāsānilerin çöküşü ile ilgili arkeolojik deliller ne yazık ki oldukça sınırlıdır. Bunun en önemli nedeni eski Sāsāni şehirlerinin İslâmlaşması ertesinde hızlı büyümesi nedeniyle eskiye ait izlerin büyük ölçüde kaybolmasıdır.¹¹ Bu duruma rağmen İran arkeolojisinin özellikle nümizmatik verilerin Sāsānilerin son dönemi hakkında oldukça faydalı olduğu da belirtilmelidir. Modern nümizmatik daha önceden sadece İslâmî dönem eserleri tâkip edilerek kurulmaya çalışılan ve çelişkiler nedeniyle bir türlü sağlıklı bir sonuca ulaştırılamayan kronoloji meselesine oldukça açık çözümler getirmiştir. Nümizmatik sayesinde bu gün son Sāsāni şah ve kraliçelerinin saltanat devirleri saptanabilmekte ve Arap-İran savaşının kronolojisi yeniden kurgulanabilmektedir.

2. İslâm Öncesi Araplar ve Sāsāniler

Araplarla İranlıların ilişkileri oldukça eski dönemlere dayandığı ve Akhemenidler devrinde İran ordusunda Arapların bulunduğu bilinmektedir.¹² Arapların, Farslar ile aynı soydan geldiklerine de inanılmıştır. Mesudî'nin aktardığı rivayetlere göre Farslar, Faris b. Yasur b. Sam b. Nuh veya İshak b. İbrahim soyundan gelmişlerdir (Mesudî, 2004, s.132-134). Gene İranlılar arasında anlatılan rivayetlere göre Sāsānilerin atası olan Sāsān b. Bābek, atası İbrahim'in inşa ettiği Kābe'yi tavaf etmiş ve Zem Zem kuyusu da Sāsān'ın burada ‘tepinmesi’ nedeniyle bu ismi almıştır. Sāsān, Kābe'ye altın, mücevher ve değerli kılıçlar gibi hediyeler de göndermiştir (Mesudî, 2004, s.134-135). Bu rivayetlerin İslâm sonrasına ait olma olasılığı bulunmasına rağmen Sāsāniler ile Araplar arasındaki diplomatik münasebetlerin MS III. Asra kadar geri gittiğinin arkeolojik ve epigrafik kanıtları bulunmaktadır. Yemen'de Marib yakınlarında keşfedilmiş bir kitabede Himyerî Kralı Şammar Yuhariş'in (270?-314?) Sāsāniler'in başkenti Ktesiphon ve Selevkia'ya elçilik heyeti gönderdiği belirtilmektedir (Overlaet, 2009, s.220). Sāsāni Şahlarından Bahram II'nin (276-293) Bişâpur'daki ünlü kabartmasında huzuruna kabul ettiği heyetin giysileri ve yanlarındaki hecin

¹⁰ Zerdüş't geleneğinde, dünyanın iyiler ve kötülerin hâkimiyeti altına geçeceğine inanılan belirgin periyotlar bulunmaktadır. Bu periyotlar önceden belirlenmiştir ve değiştirilemez. Her bin yılda bir dünya Ehrimen'in kötülük kuvvetlerine teslim olurken bin yılsonunda bir kurtarıcı ortaya çıkmaktadır. Asiye Tıgılı, Zerdüş't, hayatı ve Öğretisi, Beyan Yayınları, İstanbul, 2004, s.95. Arapları Ehrimen'in ordusu olarak gören bazı İranlıları yenilgiyi bir ‘kader’ veya ‘yıldızların takdiri’ olarak kabul etmişlerdir.

¹¹ Bazı önemli Sāsāni kentlerinin İslâmlaşma sonrası gelişimleri için bkz: Michael Morony “Madā'en”, E.I. March 20, 2009, Hossein Kamaly, İsfahan in Medieval Period, E.I. Vol. XIII, Fasc. 6, pp. 641-650, Parviz Adkâ'i, Hamadan, E.I. Vol. XI, Fasc. 6, pp. 608-612.

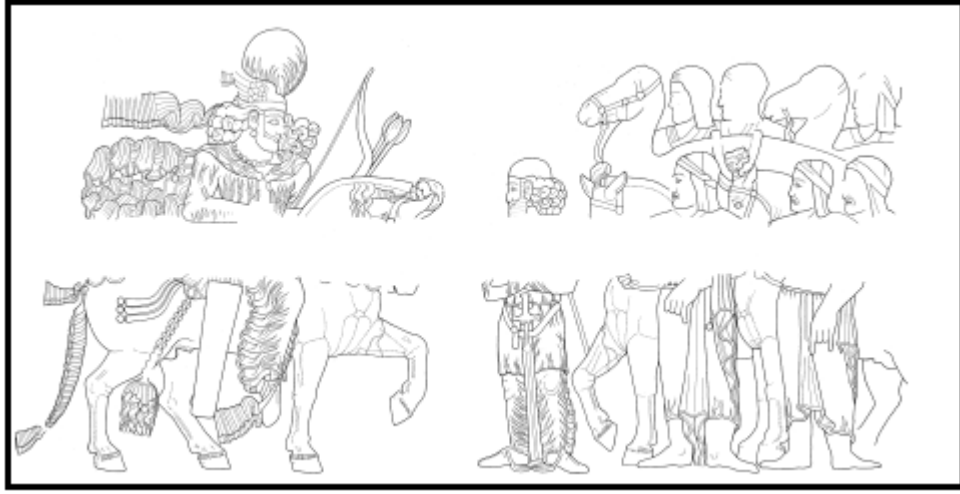
¹² Pers-Arap ilişkileri için bkz: M. Dandamayev, “Arabāya” E.I. Vol. II, Fasc. 3, p. 229

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

develeri, bu kişilerin bahsi geçen Arap elçilik heyeti olduğunu düşündürmektedir (Overlaet, 2009, s.218-220).

Bahram II ve “Arap” delegasyonu. Desen G. Herrmann 1981, Overlaet, agm, s.219

Arap tüccarlarının çeşitli İran kentlerine ticari faaliyetlerde bulundukları ve bazı Arap kabilelerine de İran içlerine yaşadıkları bilinmektedir. Örneğin Şâpûr (Şâpûr I 241-272) devrinde Bekr kabilesi Kirman bölgesine yerleştirilmiştir (Zarrinkûb, 2007, s.1-3). İslâm öncesi dönemde Suriye’deki Gassanîler haricindeki Arap kabilelerinin genel olarak Sāsāniler ile iyi ilişki içinde oldukları görülmektedir. Bahreyn ve Umman gibi bölgelerde yaşayan kabileler MS III. Asırdan itibaren Sāsānilerin koruması altına girmişlerdir. Mezopotamya’ya hâkim olan Pagan/Hristiyan Arapların idaresindeki Lahmî Krallığı da Sāsāni devletinin güney-batı sınırlarını Bizans saldırılarına ve Arap-bedevî akınlarına karşı koruyan bir tampon bölge olmuştur. Lahmî aileleri ile İran sarayı arasında karşılıklı bir güven olduğu Sāsāni Şahı Bahram V’in (Bahram Gûr 420-438) çocukluğunu Hire’de geçirmesinden anlaşılmaktadır. Sâlebî’ye göre Bahram Gûr’un babası olan Yezdigerd I (399-420) oğlunun “Arap geleneklerine göre yetişmesi için Hire’ye göndermiştir (Salebî, 2005, s.167). Bu aktarımdan anladığımız kadarıyla Lahmîler şahların nezdinde önem verilen bir kabile olmuşlardır.

VI. Asra gelindiğinde Arap Yarımadası üzerindeki İran egemenliğinin daha da güçlendiği görülmektedir. İbn Hurdâzbih’e (öl.912) göre Yesrib (Medine) kenti Sāsānilerin Arap yarım adasından aldıkları vergilerin toplandığı merkezlerden biri olmuştur (Hurdazbih, 2008, s.110-111; Bosworth, 2000, s.598-602). Taberî’nin aktardığına göre, 571’de güney ve orta Arabistan Habeşlilerin istilâsına uğradığı zaman Arap elçileri Sāsāni sarayına gitmiş ve Kisra Nûşirevân’dan (Anûşirvân 531–579) yardım istemişler, Nûşirevân da askerlerini Araplara yardım için Yemen’e göndermiştir. Araplar bu olayı unutmamış ve dönemin şairlerinden Ebu es-Sallt Nûşirevân’a bir methiye yazmıştır (Taberî, 1991, s.1131). İslâm öncesi dönemin ünlü hatiplerinden Eksem b. Sayfî de (öl.612) Kisrâ’nın huzurunda onu öven bir hutbe okumuş ve hutbesinde “Arapların başka hiç kimsesi olmasa sen yetersin”¹³ (Demirayak, 2012, s.248-249) demiştir.¹⁴ Bu olayın ardından

¹³ Pagan Araplar bütün Kisrâlara sempati duydukları için burada bahsi geçen Kisrâ’nın I. Hüsrev (Nuşirevan) mı yoksa onun oğlu Hormizd (579-590) veya torunu II. Hüsrev (591-628) mi olduğu net değildir.

¹⁴ İranlıların Araplara yardımı gelmesi Arap sözlü edebiyatında asırlarca unutulmayan bir olay olarak hafızlara kazınmıştır. 1872-1887 arasında Umman’da Arap sözlü edebiyatı üzerine derlemeler yapan Samuel Barret Miles, bu olayla ilgili nesilden nesile anlatılan rivayetleri derlemiştir. Daniel T. Potts, The Sasanian Relationship with South Arabia: Literary, Epigraphic and Oral Historical Perspectives, *Studia Iranica* 37, 2008, s.210.

Yemen, Umman ve Basra Körfezi kıyıları İslâm'ın doğuşuna kadar Sâsânilerin atadığı İranlı valiler tarafından yönetilmişlerdir. İslâm tarihçilerinden öğrendiğimiz kadarıyla Bazı İranlılar Arabistan Yarımadası'na yerleşmiş Bahreyn ve Umman gibi bölgelerde Zerdüşt dini yayılmaya başlamıştır.¹⁵ İlk Müslümanlardan olan Salman-ı Farisî ve Yemen bölgesinde Müslümanlığı kabul eden Firuz ed-Deylemî, Dazeveyh, Şehr b. Bâzân (İbn Kesir, 1994, s.435,476) gibi kişiler bu bölgede İranlıların yaşadığını göstermektedir. Arabistan Yarımadasının güney kıyılarında ele geçen Sâsâni üretimi seramik ve sikkeler de tarihi belgeleri doğrulamaktadır (Potts, 2008, s.198).

3. Hz. Muhammed devrinde Müslümanların Sâsânilerle İlişkileri

Araplar ile İranlılar arasındaki yakın ilişkiler İslâm dinini doğmasıyla değişmeye başlamıştır. Başlangıçta azınlıkta olan Müslüman Araplar, Bizans-İran savaşı (603-628) esnasında Pagan Araplar İranlıları desteklerken; Müslümanlar kendilerini “ateşe tapan Müşrikler” olarak niteledikleri İranlılar yerine Bizanslılara yakın görmüşlerdir. Savaşı Bizans'ın kazanacağı Kur'an da müjdelenmiş ve Bizans zaferleri Müslümanlar arasında sevinçle karşılanmıştır.¹⁶

İslâm'ın Arabistan'da yayılması sonucunda bu dönemde doğrudan veya dolaylı olarak Sâsâni denetimi altında olan Umman, Yemen ve Bahreyn gibi bölgelerin yöneticilerinin İslâm'ı veya en azından İslâm'ın egemenliğini kabul ettikleri görülmektedir (İbn Kesir, 1994, s.435,476). Peygamber bizzat mektuplar veya elçiler göndererek Arap yarımadasındaki İranlı/İran yanlısı idarecileri kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Örneğin el Ahsa (Bahreyn) valisi el-Münzir Müslüman olmamakla birlikte Medine devletinin hâkimiyetini kabullenmiş görülmektedir (Hmidullah, 2007, s.101-103). Yemen bölgesinde ise diplomasi daha da başarılı olmuş ve yukarıda da değinildiği üzere Yemen'in Sâsâni valisi Bazen Müslümanlığı kabul etmiştir.

Geleneksel anlatımlara göre Hz. Muhammed sadece Arabistan'daki valileri değil tüm İranlıları İslâm'ı kabul etmeye davet eden ve aksi takdirde sonuçlarına katlanma konusunda uyararak mektuplar yazmıştır. Peygamberin Sâsâni Şah'ı Ebrevîz'e (Husrô II-Pērôz) gönderdiği rivayet edilen mektubun davet kısmında şunlar yazılıdır: “Seni İslâm'ı kabule davet ediyorum... Müslüman ol ki kurtuluşa eresin. Şayet kabul etmezsen bütün Mecusîlerin günahı sana olacaktır” (DGBİT, 1992, s.504-506; İbnü'l-Esir, 1985, s.199). Mektubun –Taber'i Tarihi'ni Farsçaya çeviren Belamî'de yer alan- farklı bir versiyonunda ise Peygamberin dili daha serttir ve şu cümleyle sona ermektedir: “Eğer İslâm'ı kabul edersen kurtulursun, yoksa Allah'la ve onun elçisiyle savaşa hazırlan ve o (savaşta) yorulmaz (Şer, 2010, s.501). A.İ. Kolesnikov'a göre mektuplar arasındaki bu farklılık aslında iki farklı mektup gönderilmesinden kaynaklanmaktadır. İlk mektup henüz İranlıların güçlü olduğu h.6'da yazılmış ve Peygamber, Kısra Ebrevîz'e “Farsların büyüğü” diyerek seslenmiş ve savaşla tehdit etmemiştir. Oysa ikinci mektupta şah'a sadece ‘Hürmüz oğlu Ebrevîz’ olarak seslenilmiş ve açıkça savaş tehditi yapılmıştır. Kolesnikov Belamî versiyonunun 628 senesinde İranlıların savaşta zor duruma düşmeleri esasında yazıldığını ileri sürmektedir (Şer, 2010, s.501-503).

Kısra Ebrevîz bu mektup (birinci versiyon) kendisine okununca sinirlenmiş mektubu yırtmış ve “beni yeni bir dine davet eden bu çoban da kimdir, onu bana gönderin” demiştir (DGBİT, 1992, s.45). Peygamberin de Kısra'nın davet mektubunu yırttığını duyunca “onun da mülkü darmadağın olup parçalansın” dediği rivayet edilmiştir (İbnü'l-Esir, 1985, s.199). Bu bakımdan İran'a dönük savaşın teorik olarak Peygamberin davetine olumsuz cevap verilmesiyle başladığı söylenebilir. Ancak bu bilgilerimize karşın İran'da yaşanan taht değişikliği sonucunda başa gelen Kraliçe Bōrāndux'tun (629/630-631) Araplara savaşmak istemediği için Hz. Muhammed

¹⁵ Hz. Muhammed, Bahreyn'deki Mecusîleri İslâm'a davet etmiş ancak onlar cizye ödemeyi tercih etmişlerdir. Belazûrî, Fütûhu'l Büldan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, frag.240

¹⁶ Bkz. Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti Çevrili Ankara 1991, Rûm Sûresi. I-VI ve şerh.

hediyeler gönderdiği ve Peygamberin de bu hediyeleri kabul ettiği Taberî ve Tirmizî tarafından aktarılmaktadır (Hamidullah, 2007, s.160-161). O halde Ebrevîz devrinde gerilen ilişkilerin Kraliçenin müdahalesiyle bir süreliğine yumuşamış olduğu söylenebilir. Nitekim gerek İslâmî gerekse Mazdaist eserlerin tamamı, Peygamber devrinde Sâsânîlerle Araplar arasında ciddi bir çatışma olmadığı konusunda birleşmektedirler. Daha sonra bu konu üzerinde yine duracağımızdan şimdilik bu kadarını yeterli görmekteyiz.

4.Savaşın Hemen Öncesinde Tarafların Durumu

İslâm fetihleri öncesinde Bizans ve İran devletleri birbirlerini tükenme noktasına getiren 25 yıllık bir savaş döneminden (603-628) geçmişlerdir. Başlangıçta Sâsânîler büyük zaferler elde etmişler, Suriye, Filistin, Mısır, Ermenistan ve Anadolu içleri İranlıların denetimine girmiştir. İranlı General Şahbârâz, Khalkedon (Kadıköy) önlerine kadar gelmiştir. Ancak savaş sonradan İranlıların aleyhine dönmüş ve Bizans İmparatoru Herakleios (610-641) beklenmedik bir cepheden, Karadeniz'in doğusunda karaya çıkardığı birliklerle Hazarların da desteğini alarak Mezopotamya üzerine yürümüş ve İran ordusunu kendi merkezi topraklarında Nineve'de bozguna uğratmıştır (627). Bizanslıların bu zaferi, İran ordusunun neredeyse tamamen imhasıyla sonuçlanmış, Şah Hüsrev II'nin (590-628) merkezi olan Dâstagerd Bizanslıların eline geçmiştir (Ostrogorsky, 1999, s.94-96). Bu büyük yenilgi hem Sâsânî ordusuna önemli bir darbe indirmiş hem de sarayda karışıklıklar baş göstermesine yol açmıştır. Yenilgilerden babasını sorumlu tutan Kubâd Şîrühî (628) babasını öldürerek tahta çıkmış ve onun bu gayr-i meşru eylemi Sâsânî ailesinden bütün asillerin tahta göz koymasına yol açan bir iç savaş sürecini başlatmıştır (Daryae, 2008, s.90).

Mesudî'ye göre Farısların "soytarı" olarak andıkları (Mesudî, 2004, s.173) Kubâd Şîrühî Bizanslılarla alelacele bir barış antlaşması yaparak daha önce Bizanslılardan alınan tüm eyaletleri geri vermiştir. Gene Mesudî'nin aktardığına göre Kubâd Şîrühî zamanında büyük bir veba salgını baş göstermiş ve ülke nüfusunun yarısı veya 1/3 i ölmüştür (Mesudî, 2004, s.173). Kubâd Şîrühî de bir sene sonra hastalanarak ölmüş ve 628 yılında henüz çocuk yaştaki oğlu Ardeşîr III (628-629/630) tahta çıkarılmıştır. Şah Ardeşîr III de, General Şahbârâz¹⁷ tarafından öldürülmüştür. Ancak asil soydan gelmeyen birinin tahta çıkmasını kabul edemeyen İran soyluları Şahbârâz'ı iki ay bile tahtta kalmadan öldürmüşlerdir. 629 veya 630'da ilk defa Sâsânî ailesinden bir kadın Hüsrev II'nin kızı Bôrânduht (629/630-631) tahta çıkarılmıştır. İslâm kaynaklarına göre Kraliçe Bôrân zamanında İran'da düzen bir ölçüde yeniden kurulabilmiştir. Nümizmatik deliller de Arap kaynaklarını doğrulamaktadır. Sâsânîler, Bôrânduht devrinde yeniden altın sikke basabilmişler ve paraların üzerine *Tanrıların Soyundan Yenileyici Bôrân*, (*bôrân ī yazdân tōhm winardâr*) yazarak devletin yeniden örgütlenme çabasında olduğunu göstermek istemişlerdir (Daryae, 2008, s.92). Ancak Bôrân 631'de ölmüş ve taht kavgaları yeniden başlamıştır.

631 ile Yazdigerd III'ün tahta çıktığı 632 yılı arasında Şahlık iddiasıyla sikke kestiren - bazıları Arap kaynaklarında da adı geçen- altı kral ve bir kraliçe bulunmaktadır. Yazdigerd III'ün tahta oturduğu tarihten (628) sonra da bazı Sâsânî prensleri ona tâbi olmayıp kendi sikkelerini bastırmaya devam etmişlerdir. Nümizmatik deliller 631-637 yılları arasında Hüzmüz (Hormizd) V, Hüsrev (Khusrō) III, Pērōz II, Hüsrev IV unvanlarını kullanan yerel şahların varlığını göstermektedir. Örneğin Hüzmüz V Persis (Fars) bölgesinde güçlüyken, çocuk yaştaki Hüsrev III, Kirman'da tahta çıkarılmıştır (Daryae, 2008, s.93). Netice olarak Arap fetihlerinin başladığı yıllarda İran'ın yerel derebeyleri olan *dihqan*'ların değişik kişileri kendi bölgelerinde Şah ilân

¹⁷ İslâmî kaynaklara göre Şahbârâz'ı başarıları nedeniyle kıskanan çevreler Hüsrev II'yi generale karşı kışkırtmışlar ve onun Bizans saflarına geçmesine neden olmuşlardır. Sâlebi, age, 186-187. Bizans kaynakları ise böyle bir şeyden bahsetmemektedir. Tam tersine Şahbârâz'ın, Hüsrev II'nin intikamını almak için Kubâd Şîrühî'nin oğlunu ve adamlarını cezalandırdığı da düşünülmektedir. Daryae, age, s.91. Belki de Şahbârâz'ın çocuk yaştaki Şahı Ardeşîr III'ü öldürtmesi kendisi hakkında sonradan bu türde bir rivayet doğmasına yol açmıştır.

ederek merkezi yönetimden kopma yoluna girdikleri görülmektedir. Arap-İslâm kaynakları da bu süreç hakkında bilgi vermektedir. 25 yıllık savaşın ardından baş gösteren yorgunluk ve otorite boşluğu savaşın Arapların lehine gelişmesinin en önemli nedenlerinden biridir. Bu siyasal krizin devletin ekonomisini de çökerttiği Müslüman tarihçiler tarafından bildirilmiştir. Örneğin Belazurî, h.6/7 yıllarında (628) Fırat ve Dicle Nehirlerinde daha önce görülmedik ölçüde taşkın meydana geldiğini, yerleşim yerlerinin ve tarlaların sular altında kaldığını yazmaktadır. Savaş ve otorite boşluğu nedeniyle İranlılar bentleri tamir edememiş ve Sevad¹⁸ bölgesinin bataklığa dönüşmesini engelleyememişlerdir(Belazurî, 1987, s.741-743). Bu durum İranlıların, devletlerinin en merkezi kısımlarında dâhi aciz bir durumda oldukları görülmektedir.

5.Müslümanların İranlılara Açtığı Savaşın Başlangıcı ve Kronoloji Meselesi

Sāsānilerle karşı savaşın hangi sene başlayıp hangi sene de sona erdiği konusu bugün de tartışılmaya devam edilmektedir. Geleneksel İslâmî kaynakların hemen hepsi, Müslümanlar ile İranlılar veya İran'ın müttefiki olan Araplar arasındaki savaşın Hz. Ebubekir'in Halifeliliği devrinde h.12 veya h.13 (632/633) yıllarında başladığını belirtmektedir(Taberî, t.y., s.412; Belazurî, 87, s.601; İbnü'l Esir, 1985, s.354; İbn Kesir, 1994, s.9-12). İranlıların kesin yenilgisi *Nihavend Savaşı* 'nda gerçekleşmiştir. Ancak *Nihavend Savaşı* nın tarihi konusunda raviler farklı önerilerde bulunmuşlardır. Seyf b. Ömer bu savaşın h.17(638) de olduğunu savunurken; İbn İshak ve Vakıdî, Nihavend Savaşı'nın h.21 (642) yılında olduğunu aktarmışlardır(İbn Kesir, 1994, s.162). Bu durumda karşımıza biri "kısa" diğeri "uzun" olmak üzere iki farklı kronoloji çıkmaktadır. Açıkça söylemek gerekirse Seyf b. Ömer'in rivayetine dayanan, "kısa kronolojinin" kabul edilmesi mantıklı değildir. Zira bu kronoloji doğru kabul edildiğinde, bütün Mezopotamya'nın bir yılda, İran coğrafyasının da beş yılda fethedildiğine inanmak gerekecektir. Seyf b. Ömer'e göre Halîd b. Velîd, aynı yıl (h.12) içinde *Ubullah*, *Madhar*, *Velece*, *Ülleys* zaferlerini kazanıp, *Hire*, *Enbâr* ve *Aynu't Temr*'i fethettikten sonra Bizans sınırındaki *Firâd*'ı almış, ardından da gizlice Hacca gidip geri dönüp ordusunun başına geçmiştir. Ne kadar seri hareket edilirse edilsin tüm bu olayların tek bir yıl içinde gerçekleştiğini düşünmek zordur.

Modern araştırmacılar genel olarak Arap-İran savaşının h.13 (633) de başlayıp 10 sene kadar sürdüğünü ve son ciddi çarpışma olan Nihavend Savaşı'nın 642'de gerçekleştiğini kabul etmektedirler(Zarrinkub, 2007, s.5; Morony, 1986, s.203-210; Daryae, 2002, s.95; Lewis, 2009, s.77). Bu durumda savaşın kabaca 10 yıl sürdüğü konusunda genel bir mutabakat bulunmaktadır. Ancak son dönemlerdeki bazı araştırmalarda savaşın süresi ile ilgili olmasa da başlangıç yılı hakkında farklı tezler öne sürülmeye başlanmıştır. Arap-İslâm kaynakları ile nüvizmatik verileri karşılaştıran P. Pourshariati, savaşın başlangıcında hüküm sürdüğü belirtilen Şiroye (Şiroē), Ardeşir III, Şahvaraz (Şehriyar), Azermiduxt ve Bōrān (Taberî, 1991, s.413; Mesudî, 2004, s.173; İbnü'l Esir, 1985, s.355; İbn Kesir, 1994, s.499) gibi hükümdarların, savaşın başlangıcı kabul edilen h.13 (633)'den önce hüküm sürdüklerini hatırlatarak, savaşın başlangıç tarihini kabaca dört sene evvele, h.8 (628) yılına çekmeyi öneren yeni bir kronoloji önermiştir.¹⁹ Geçekten de nüvizmatik verilere göre Şiroye'nin saltanatı 628, oğlu Ardeşir III'ün saltanatı ise 628-630 arasına yani henüz Peygamberin hayatta olduğu h.7-9 yıllarına tekâbül etmektedir. Yine Arapların Şehriyar dediği Şahrvarāz'ın saltanat tarihi 629'dur(Daryae, 2008, s.91). Benzer şekilde İslâm kaynakları Hz Ömer (634-644) Halife olduğunda İran tahtında Kraliçe Bōrān'ın (*Bōrānduxt*) olduğu konusunda görüş birliği içindedirler(Taberî, t.y., s.413; Mesudî, 2004, s.173; İbn Kesir, 1994, s.47; İbnü'l Esir, 1985, s.399). Hâlbuki nüvizmatik delillere bakılacak olursa Bōrān'ın 630/631-632 yılları arasında hüküm sürdüğü görülmektedir(Daryae, 2008, s.92-93). Bu durumda Kraliçe Bōrān,

¹⁸ Arapların Aşağı ve orta Mezopotamya için kullandıkları terim.

¹⁹ P.Pourshariati, Parvaneh, Decline and Fall of the Sasanian Empire: The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran, International Library of Iranian Studies, 2008

H. Ömer'in hilafetinden (634-644) önce H. Muhammed hayattayken ve kısmen de Halife Ebubekir döneminde (632-634) hüküm sürmüştür. Eğer Arap-İslâm kaynaklarının savaşın başladığı tarihte saltanat süren İran hükümdarları hakkında verdiği bilgiler doğru kabul edilecek olursa, savaşın daha erken bir tarihte henüz H. Muhammed'in hayatta olduğu bir dönemde başladığını kabul etmek gerekecektir. Pourshariati'nin tezi doğru olarak kabul edilip, savaşın başlangıcı 628'e çekildiğinde, Seyf. b. Ömer'in Nihavend Savaşı için belirlediği tarih olan 638 de –savaşın 10 yıl sürdüğü hatırlayalım- otomatik olarak tutarlı bir hüviyet kazanmaktadır.

Buna karşın hiçbir İslâmî kaynakta, İranlılarla veya müttefikleriyle savaşın Peygamber devrinde başladığına dair bir anlatı bulunmamaktadır. En çelişkili ravilerin bile aralarında kesin olarak uzlaştıkları konu, Irak seferlerinin Halife Ebubekir devrinde, doğrudan İranlılar üzerine seferlerin ise Halife Ebubekir'in ölümünün hemen ardından (h. 13/634-635) Halife Ömer'in çağrısıyla başladığıdır. Hatta İranlılardan çekinen Araplar, başlangıçta bu çağrıya olumlu cevap vermemişler ve savaşa zorlukla ikna edilmişlerdir (Taberî, t.y., s.412-413; İbn Kesîr, 1994, s.46; İbnü'l Esir, 1985, s.397-398). Bu çelişkili durumun iki açıklaması olabilir ya İslâm tarihçileri İran'da yaşanan kargaşalık nedeniyle kronolojik bir hata yaparak hükümdarların saltanat yıllarını karıştırmışlardır ya da İran'a açılan savaş bilinçli bir şekilde Halife Ömer devrine çekmişlerdir.

İslâm kaynaklarına göre Mecusî İranlılar bu savaştan açıkça Halife Ömer'i sorumlu tutmuşlardır. Nihavend Savaşı esnasında kendi aralarında konuşan İranlılar şunları söylerler: “Araplara gelen Muhammed, bizim beldelerimize saldırmadı. Ondan sonra gelen Ebu Bekir de hükümümüzün sürdüğü memleketimize saldırmadı.”²⁰ Şu Hattab oğlu Ömer'in hâkimiyeti genişleyince sınırlarımıza saldırdı. Irzımızı payımal etti. Beldelerimizi aldı. Bununla da yetinmedi. Başkentimizi ele geçirdi. Bizi beldemizden çıkarıp sürgün etmedikçe bu hareketine son verecek değildir”(İbn Kesir, 1994, s.178). Benzer şekilde Mazdaist kaynaklarda da İran'a açılan savaştan Halife Ömer sorumlu tutulmaktadır. Örneğin Bundahişn'de (Bundahişn XXXIII,19-21) Arapların (*tâzīgān*) Yezdigerd III devrinde İran'ı istila ederek şeytanî dinlerinin yasalarını (*dād āg-dēnīh*) getirdikleri vurgulanmaktadır (Daryae, 2010, s.249). Yezdigerd'in saltanatı 632-651 olarak sabit ve kesindir. Bu durumda Pehlevî geleneğin de İran'ın fethinin Ardaşir III veya Bōrān devrinde değil tam olarak Halife Ömer'in Halifeliği ile aynı zamanda başladığını kabul ettiği görülmektedir. İran'ın fethi H. Muhammed devrinde başlamış olsaydı Müslümanları “şeytanın ordusu” olarak gören Zerdüşti rahiplerin bunu belirtmeleri gerekirdi. T. Daryae, Süryânî kaynaklarından Huzistan Vakayinâmesi'nde de açıkça Bōrān devrinde İran'a bir saldırı olmadığını, Arap fetihlerinin Yezdigerd (dolayısıyla Halife Ömer) devrinde başladığını yazıldığını belirtmektedir (Daryae, 2010, s.90). Bu durumun en rasyonel açıklaması İran geleneğinin –Araplarınkinin aksine- Irak'taki savaşları doğrudan Sâsânî-İran egemenliğine karşı bir hareket olarak görmemiş olmasıdır Belki de İranlılar, Irak'taki Müslüman hareketini kendilerini doğrudan tehdit etmeyen ve ilgilendirmeyen Araplar arası bir kabile hesaplaşması olarak görmüşlerdir. Sonuç olarak hem İslâm tarihçiliği geleneğinde hem de Mazdaist yazında İran'la savaş, Halife Ömer'in tasarrufunda bir eylem olarak görülmüştür.

6. İranlılara Açılan Savaşın Sebebi ve İdeolojik Meşruiyeti

İranlılara karşı açılan savaş –tıpkı Bizans ve diğer ülkelere olduğu gibi- Araplar tarafından “İslâm dininin yayılmasının her Müslüman için bir görev olması” ilkesine dayandırılmıştır (Taberî, t.y., s.423-424). Bilindiği üzere H. Muhammed, Bizans üzerine seferler organize etmiş, hatta ölümünden hemen önce yeni bir sefer için hazırlıkları yönetmiştir. Halife Ebubekir başa geçer geçmez Müslümanları, Şam'a düzenlenecek sefere katılmaya çağırılmış ve onlara Müslümanları “Yakınlarındaki inkârcılarla savaşmaya davet eden” Tevbe Süresinin 29. ve 123. Ayetlerinin

²⁰ Halife Ebubekir devrinde doğrudan İran'a saldırılmadığını Hire üzerine fethiler yapıldığını yukarıda aktarmıştık.

mesajlarını hatırlatmıştır (İbnü'l Esir, 1985, s.9). İran'a yapılan seferlerde teorik olarak savaşın bu süredeki ayetlere dayandırıldığı görülmektedir. İkili görüşmeler esnasında Yezdigerd III (628-651) Arap elçilerine bu savaşı neden başlattıklarını sorunca; elçiler: "kendilerine Allah ve Resulu tarafından bir görev verildiğini görevlerinin tüm dünyaya İslâm dinini kabul ettirmek, kabul etmeyenlerden de cizye almak olduğunu" belirtmişler ve İslâm dininin bazı temel özelliklerini anlatmışlardır (Taberî, t.y., s.423-424). Arap heyeti adına Muğire b. Zürrâre, Yezdigerd'e "Sen ya kendi elinle küçülerek cizyeyi verirsin²¹, ya kılıç aramıza hâkim olur yahut da barış yapar kendini kurtarırın" (İbnü'l Esir, 1985, s.419) demiştir. Görüşmelerde de Arap elçiler tarafından genellikle bu söylemler tekrar edilmiş ve açılan savaşın asıl sebebin doğru inanca dâvet olduğu savunulmuştur.

Müslümanlar Medine'de bir kent devleti kurdukları andan itibaren Pagan Araplarla, bölgedeki Yahudi kabilelerle ve Bizans'ın müttefiki olan Hristiyan Araplarla savaşlar yapmışlardır. Bu açıdan bakıldığında, İran'a karşı açılan savaşın, tüm insanlığın İslâm'a davet edilmesi (*tebliğ*) ve İslâm dininin yayılması uğruna savaşılması (*cihad*) düşüncesinin doğal bir sonucu ve Medine'de başlayan sürecin devamı olarak görülebilir.

İranlılar ise Arap saldırısını, uyrukları veya müttefikleri kabul ettikleri bir kavmin kendilerine karşı "isyanı" hatta "nankörlüğü" olarak görmüşlerdir. Kendilerini din değiştirmeye veya cizye ödemeye dâvet eden elçilerle yapılan görüşmelerde İranlıların yeni dine davetle ilgilenmedikleri²² ve bu çatışmaya bir anlam veremedikleri görülmektedir. Sâsâni Şahı Yezdigerd III, huzuruna çıkan Arap elçilerine "Sizler nankörsünüz. Saltanatımız altında mutluluğunuz için her şeyi yaptık. Geniş topraklarda ve âdil bir hükümdar müsamahası altında, mutlu yaşama imkânını sağladık. Siz ise bize düşmanlık yapıyorsunuz" demiştir (DGBİT, 1992, s.74). Sâsânilerin meşhur komutanı –Arapların da saygıyla andıkları bir isim olan- Rüstem ise, Arap elçileriyle yaptığı görüşmelerde, bu savaşın Arapların fakirliğinden ve ülkelerinin çorak ve verimsiz bir yer olmasından kaynaklandığını, barış yapıp ülkelerine dönmeleri durumunda kendilerine her türlü yiyecek ve para yardımının yapılacağını (İbnü'l Esir, 1985, s.427) söylemiştir. Arap tarafının bu savaşı dinsel nedenlerle açtıklarına dair ısrarlarına rağmen, İranlılar dinî münakaşalara girmeden, Araplara sorunun çözümü için maddi olanakların devreye sokulmak istendiği görülmektedir.

Bu savaşın "yoksulların yağma seferi" olduğunu düşünen Sâsâniler zenginlikleriyle karşı tarafı ezmek amacıyla görüşme alanlarını abartılı şekilde süslemişlerdir. Müslüman Araplar ise savaşın maddi çıkarlar için açılmadığını ve kendilerine verilecek rüşvetlere karşı gözlerinin tok olduğunu göstermek amacıyla İranlılarla yapılan görüşmelerde sade ve yoksul görünümlü elçiler göndermişlerdir. İranlı komutan Rüstem ile Arap elçisi Rib'î'nin karşılıklı seremonileri bu çatışmanın belirgin bir örneğidir. Arap elçisinin görüşmeye geldiği çadırda Rüstem altından bir tahtta oturur. Tahtı ve çadırı altın işlemeli yastıklar ve değerli halılarla süslenmiştir. Rib'î ise beze sarılmış kılıcı ve mızrağıyla üzerinde develere giydirilen urbadan yapılmış bir giysiyle gelir ve atını değerli halıların üzerinde gezdirir. Sonra da mızrağını "parçalanmadık bir halı ve yastık bırakmayacak" (İbnü'l Esir, 1985, s.425) şekilde yere sürterek ağır adımlarla Rüstem'e doğru yürür. Arap elçisi bu hareketiyle İranlıların zenginliğinde etkilenmediğini ve bu zenginliğin peşinde olmadıklarını belirtmiş olur.

Bazı metinlerde ise tam tersine Arapların, İranlıların ihtişamından oldukça etkilendikleri ve düşmanlarının zenginliklerine de ilgili oldukları vurgulanmaktadır. Örneğin Yezdigerd III kendisini gerçek dine veya cizye ödemeye davet eden Arap elçilerinin sırtlarına bir çuval toprak vurulmasını

²¹ Kuran (Tevbe) IX/29 a gönderme yapılıyor. Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.

²² Bütün bu diyaloglar içinde davet edilen dinin nasıl bir inanç olduğunu soran tek kişi meşhur General Rüstem olmuştur.

emreder. Sırtlarındaki çuvaları develerine yükleyip geri dönen elçiler “İşte Acem’in toprağını getirdik. Bu fal-ı hayırdır. Toprak bir memleketin kilididir. Acemde ne kadar memleket varsa Araba gelsin” diyerek savaşın maddi amaçları olduğunu da dile getirmişlerdir (Taberî, 1991, s.424). Bu eğilim Arap elçileriyle İranlılar arasındaki tartışma konularının daima din dâveti ile başlayıp maddi alana doğru yön değiştirmesinden de anlaşılmaktadır. Nitekim Kadisiye Savaşı öncesinde yapılan bir görüşmede, İranlı General Rüstem barış yapıp ülkelerine geri dönerlerse Arapların her birine bir elbise, bin dirhem ve katırlar vereceğini söylediğinde; Muğire “bizim çocuklarımız sizin ülkelerinizin yiyeceklerinin tadını beğendiler, artık bunlarsız duramayız” diyerek İran’ın zenginliklerini sahiplenmek amacıyla olduklarını belirtmiştir²³ (İbnü’l Esir, 1985, s.428). Taberî’ye göre de İran’a dönük savaş aslında maddi zenginlik için başlatılmıştır. *Zat’el Selâsil* Savaşı’ndan sonra Halid bin Velîd Araplara yaptığı bir konuşmada “Arap topraklarının verimsiz olduğunu, İslâm onlara Allah yolunda cihadı emretmese de geçim sıkıntıları nedeniyle Arapların Sevad şehirlerine sahip olmaları gerektiğini” söylemiştir (Durî, 1991, s.87). Bu örneklerle bakıldığında Arapların dinlerini yaymak kadar İran’ın zenginliklerine el koymayı da amaç edindikleri görülmektedir.

Savaşın pratiğine bakıldığında da İslâm ordusunun genel olarak fethetmekle ilgilendiği ve kitleleri İslâm’a kazanmak için uğraş içinde olmadığı görülmektedir. “Arapların, İran’ın fethinin bir din savaşı olmadığı” tezi, Aziz Durî tarafından da iddia edilmektedir. Durî’ye göre “Arap fetihleri, yarımadanın iktisadî durumunun çökmesinden kaynaklanan sonuncu büyük Samî göçüdür (Durî, 1991, s.89). Yine Durî’ye göre “İslâm fetihlerinin İslâm’ı yayma olduğu yolundaki söylentilerin bir doğruluğu yoktur. Neşredilen İslâm dini değil onun siyasal egemenliğidir. Bunun kanıtı da fetih sırasında ve sonrasında misyoner hareketinin olmamasıdır” (Durî, 1991, s.89). Gerçekten de tüm fetih rivayetleri içinde İslâm dininin tanıtıldığı, İslâm’ın özelliklerinin tartışıldığı ve kısımlar oldukça sınırlıdır ve fetihler esnasında İslâm’ı merak ederek bu yeni dine giren kişilerden nadiren bahsedilmektedir. Çoğu durumda cizye alınması yeterli görülmüş ve İran halkının İslâm’a kazanılması konusunda çaba sarf edilmemiştir. Tam tersine Arap komutanları ve yöneticilerinin Müslüman olmak isteyen İranlılara zorluk çıkardığı görülmektedir (Lewis, 2009, s.99). Cizye ve haraç gelirlerinin düşmesini istemeyen Arap idareciler, İranlıların İslâm’a girmesinden rahatsız olmuşlar (Durî, 1991, s.128). İslâm’ı kabul etse dahi İranlı Müslümanlardan (*mevali*) haraç alınmaya devam edilmiştir (Durî, 1991, s.124). Tüm bunların yanı sıra İranlılarla (yabancılar-Acemler) karışmaması için Müslüman Araplar, mevcut kentlerin dışında kurulan Kufe, Basra gibi garnizon şehirlere yerleştirilmişlerdir (Durî, 1991, s.127). Bu politikanın sonucu olarak İranlıların kitlesel olarak İslâm’a girmeye başlaması ancak Abbasîler devrinde görülmeye başlanmıştır. 11. Asırda bile İran halkının büyük kısmının Müslüman olmadığı düşünülmektedir (Garthwaite, 2011, s.113).

İslâm fetihlerinin dinî yanını ikinci plana almakla birlikte Aziz Durî, bu fetihlerin “yoksulluktan kaynaklanan yağma seferi” olduğunu iddia eden “İran tezini de” kabul

²³ Farklı bir versiyonda ise Muğire, ailesinin Sevad’ta yetişen bir “tane” (tohum-tahl) yediklerini, o günden beri sabırsızlıkla o ülkeye gidecekleri günü beklediklerini” söyler. Aziz Durî, İlk Dönem İslâm Tarihi. Tercüme Hayrettin Yücesoy. Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991, s.87. Benzer bir diyalog Nihavend Savaşı öncesinde Muğire ile İran komutanı Firuzan arasında gerçekleşmiştir. İranlı General, “Sizin kanınızın akmasını istemiyorum. Eğer buradan giderseniz iyi olur.... Ama ben biliyorum ki sizin canınız çıkar, yine de buradan çıkıp gitmezsiniz” deyince Muğire “Evet biz senin söylediğin gibi hem zelim hem de yoksul halliydik. Ama Allah Teâlâ hazretleri bize yine bizim aramızdan bir peygamber gönderdi. O bize doğru yolu gösterdi. Ve bahtsızlık bizden gitti, şimdi sizin üstünüze düştü. Buraya o yoksulluğu size bırakıp nimet ve ganimeti sizden alıp gidelim diye geldik” der. Bkz: Taberî, age, s.473. Benzer bir hikâye de Mısır’ın fethiyle ilgili rivayet edilmiştir. Mısır’da ki Bâbil kentini fetheden (m. 641) Araplar ile Kiptiler birlikte yemek yerken, Kiptiler Arapların etleri yiyiş stillerinden tiksinererek sofradan kalkmışlardır. Amr bin As, Kiptilere Arapların kendi ülkelerindeki yoksulluk nedeniyle böyle olduklarını ve Mısır’ın zenginliklerini bırakıp asla eskiden oldukları duruma geri dönmeyeceklerini bu nedenle Araplara direnmenin anlamsız olduğunu söylemiştir. Durî, age, s.88

etmemektedir. Durî'ye göre, Arapların İslâm öncesi yoksulluk nedeniyle yılan-böcek yediklerine dair iddialar²⁴ Araplardan intikam almak isteyen İranlı tarihçilerin uydurmalarıdır. Durî'ye göre, İslâm tarihçiliğine uzun asırlar boyunca damga vuran İranlı tarihçiler, Cahiliye Çağını küçümseme görüntüsü altında aslında bilinçli olarak Arap tarihini alçaltmış, açlık ve kıtlık içinde bir Arabistan imajı yaratarak, İran'ın fethini fakirlikten kurtulmak için çırpınan Arapların yağma seferleri olarak göstermişlerdir.²⁵ Hâlbuki bu savaş Durî'ye göre - daha önce de belirtildiği üzere- Samî/Arap unsurunun son ve en etkili yayılma hareketidir. Muğire'nin yukarıda aktarılan sözleri bu bakımdan basit bir yağma hedefini değil İran'a kalıcı olarak yerleşme hedefini yansıtmaktadır.

Klasik kaynaklar ise, genellikle Arapları, İran zarafeti karşısında şaşkınlık ve hayranlık içinde kalan ve elde ettikleri zenginlikleri nasıl kullanacaklarını bilemeyen sade savaşçılar olarak göstermektedir. Arap askerleri fetihler esnasında tuz zannettikleri kafür taşlarını yemeklerine katmakta, yufka ekmekleri bez sanmaktadırlar vb.(İbnü'l Esir, 1985, s.358,472; İbn Kesir, 1994, s.113). Bu anlatımlarda İranlı tarihçilerin müdahaleleri olmuş olsa bile seferlerde dinsel değil maddi hedeflerin giderek güçlendiği de kesindir. Nitekim Halife Ömer, İslâm fetihlerinin, kişisel zenginleşme mücadelesine, lüks ve haram eşya yağmasına dönüşmemesi için sert önlemler almak zorunda kalmıştır. Sâsânilerin başkenti Medain (*Ktesiphon*) fethedildiğinde saraylar yağmalanınca, Kûfe vâlisi olan S'ad b. Vakkas yağmalanan malzemelerle kendisine bir saray yaptırmış ve bu olay Hz. Ömer'in tepkisine neden olmuştur²⁶ (DGBİT, 1992, s.82). Yine, Halife Ömer'in Hicaz'a yığılmayan başlanan lüks eşyalardan rahatsız olduğunu, bunların ileride Müslümanların birbirine düşmesine neden olacağı için ağladığını ve değerli bazı eserleri de imha ettirdiğini anlatılmaktadır (İbn Kesir, 1994, s.115).

7.İslâm Ordusunun Yapısı

Araplarla İranlılar arasındaki savaşın bir din savaşı olup olmadığı gibi İran'ı fetheden ordunun da gerçek anlamda bir İslâm ordusu olup olmadığı tartışmaya açıktır. Zira Hristiyan Arapların önemli bir kısmının da Müslüman Araplara katılması ordunun yapısal olarak değişmesine neden olmuştur. Hristiyan Araplar özellikle Köprü Savaşı'nın ardından (h.13) büyük kalabalıklar hâlinde Müsenna'nın ordusuna katıldıkları belirtilmekte ve onların liderlerinden Enes b. Hilâl'in "Bizler kendi kavmimizden olanların yanında savaşacağız" dediği aktarılmaktadır(İbnü'l Esir, 1985, s.404). Bu kişiler Arapların zaferi için canla başla mücadele etmişlerdir. Örneğin İbnü'l Esir, Ebu Zübeyd et-Tât'ın "Araplık ruhuyla dövüşen bir Hristiyan" olduğunu yazmıştır(İbnü'l Esir, 1985, s.402). Buveyb Savaşı'nın en kritik anında İran Generali Mihran Tağlib kabilesinden Hristiyan bir savaşçı tarafından öldürülmüştür(İbnü'l Esir, 1985, s.405). Bu bakımdan savaşın ileriki aşamasında İslâm ordusunun aslında pratik olarak Müslümanların yönetimindeki bir Arap

²⁴ Klasik kaynaklarda Arap sözcülerinin hemen hepsi İranlıların iddialarını kabul etmek suretiyle İslâm'dan önce sefalet içinde yaşadıklarını; ancak İslâm'ın doğuşuyla bahtlarının değiştiğini ve şimdi hem ahiret mutluluğu hem de yeryüzü zenginliklerinin onları beklediğini söylemişlerdir. Örneğin, Yazdigerd III'ün Arapları hâkir gören sözlerine Muğire hak vermiş ve "Gerçekten bizden daha yoksul kimse ve perişan bir ümmet yoktu. Açlığımız, her açlığa benzemez (di). Biz böcek ve kurtçukları, akrep ve yılanları yiyorduk. Bunları kendimiz için yiyecek sayıyorduk. Evlerimiz de yeryüzünün her tarafıydı. Kendimiz için deve ve koyunların ölümlerinden başka elbiseyi giymiyorduk. Birbirimizi öldürmeyi, birbirimize karşı tecavüzde bulunmayı din sayıyorduk. Bizden herkes, kendi malından yemesin, diye kızlarını diri diri toprağa gömerdik" demiştir. İbn Kesir, Cilt VII, s.72.

²⁵Durî, age, s.34-39 ve başka yerlerde. Arapların yılan-böcek yemeleri ve kızlarını toprağa gömmeleri gibi söylemler 8. Asırdan itibaren gelişen ve Arap kültürünün küçümsemesini amaç edinmiş Şu'ûbiye edebiyatının en sevdiği konulardan biri olmuştur. Örneğin Emevî dönemi şairlerinden ve Şu'ûbiye hareketinin öncülerinden İsmail ibn. Yesâr İranlıları Araplar karşısında yücelttiği bir şiirinde şöyle seslenmektedir: "Eğer bilmiyorsan sor, bizi de sizi de (öğren) bizim geçmiş asırlarda nasıl olduğumuzu, Hani biz kızlarımızı eğitiyorduk; siz ise kızlarınızı ahmakça toprağa gömüyordunuz".Bkz: Nevzat Yanık, Arap şiirinde Tasvir, Fenomen, Erzurum, 2010,123.

²⁶ Halife Ömer'in Hicaz'a yığılmayan başlanan lüks eşyalardan rahatsız olduğunu, bunların ileride Müslümanların birbirine düşmesine neden olacağı için ağladığını ve değerli bazı eserleri de imha ettirdiğini hemen her tarihçi anlatmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

ordusuna dönüştüğü görülmektedir. Belki de biraz da bu nedenle olayların doğrudan tanığı olan Sebeos, Müslüman ordusu yerine İsmailoğulları (*Ismaelites*) terimini kullanmayı tercih etmiştir (Sebeos, 2000, s.64,94).

Hristiyan Araplar haricinde başlangıçta kendilerine güvenilmeyen *Ridde* hareketi destekçilerinden de İslâm ordusuna katılımlar olmuştur (İbnü'l Esir, 1985, s.355). Gerek *ridde* hareketine katılanların orduya alınması gerekse bazı askerlerin giderek savaşın başlangıcındaki amaçlarından uzaklaşarak salt ganimet hedefine yönelmesiyle İslâm ordusu içinde bazı tartışmalar görülmeye başlanmıştır. Bazı Müslüman komutanların namazı doğru kıldırmamakla (Belazurî, 1987, s.705; İbnü'l Esir, 1985, s.519), şarap içmekle (Taberî, 1991, s.466; İbnü'l Esir, 1985, s.431), zinayla etmekle suçlandıkları (Belazurî, 1987, s.636; İbnü'l Esir, 1985, s.82-84), Müslümanların İran cephesindeki en meşhur komutanlarından S'ad b. Vakkas'ın askerleri tarafından haksız servet biriktirmekle itham edildiği (İbn Kesir, 1994, s.117) görülmektedir. Bütün bu örnekler savaşın başındaki nazarî *tebliğ* maksadının geri plana çekildiği fikrini güçlendirmektedir. İslâm ordusunun giderek pragmatikleşmesi savaş esnasında İslâmî savaş kurallarının da hiçe sayıldığı durumların yaşanmasına neden olmuştur. Geçmiş kabile savaşları döneminden kalan bazı kan davalarının canlandırılarak esirlerin (İbnü'l Esir, 1985, s.403) öldürülmesi veya suya sokularak boğdurulmaları (İbnü'l Esir, 1985, s.409), teslim olan -ve belki de İslâm'a kazanılabilecek olan- İranlı askerlerin topluca katledilmeleri (İbnü'l Esir, 1985, s.358)²⁷ gibi olaylar sürekli tekrar edilmiştir (İbnü'l Esir, 1985, s.358). Nitekim Halife Ömer bu olayları soruşturmuş, sorumluları cezalandırmaya çalışmış, bu işlerden sorumlu tuttuğu Halid b. Velid'i görevinden almış ve mallarını müsadere etmiştir²⁸ (İbn Kesir, 1994, s.35). Ancak sonuç olarak bu türden olayların önüne o da geçememiştir. Bu türden olaylar İran halkının hafızasında olumsuz bir yargı bırakmış ve Araplara karşı olan tepkilerin artmasına yol açmıştır.

8.Savaşın İlk Aşaması *Sevad* ve *Hire*'nin Fethi (h.12/633)

Önceki kısımda da değindiğimiz üzere geleneksel kronolojiye göre Sâsânîlerin müttefiklerine karşı harekât Halife Ebubekir devrinde h.12'de başlamıştır. İlk olarak, Irak içlerine gönderilen Müsenna'ya 8 bin asker, Irak güneyine yönlendirilen Halid b. Velid'e 10 bin asker verilmiştir. Halid b. Velid, İranlı komutan ve vezirlere mektuplar göndererek onları İslâm'a veya cizye ödemeye davet etmiş aksi halde "İranlıların yaşamayı ve şarabı sevdiği kadar ölümü seven bir orduyla saldıracağı" uyarısında bulunmuştur (İbn Kesir, 1994, s.499). Netice olarak bu mektuplara olumlu bir cevap verilmemiş olacak ki Hire-İran ordusu ile Araplar arasında Basra kıyısındaki *Ubullah*'ta ilk savaş gerçekleşmiş ve bu savaşa düşman askerlerinin kaçmamaları için "birbirlerine zincirlenmesi nedeniyle"²⁹ *Zât'üs-Selasil* adı verilmiştir. Bu ilk savaşta Hürmüz Halid b. Velid karşısında yenilgiye uğrayarak öldürülmüştür (İbnü'l Esir, 1985, s.355).

²⁷ Arap komutanlarının yaptıkları katliamların abartıldığı da kesindir Neticede Ortaçağ tarihçiliğinde düşmanın sayısını ve kayıplarını abartılması sık rastlanılan bir durumdur. Bu bakımdan bir gecede 70.000, 100.000 Rum ve İranlının öldürülmesi üç gün boyunca kanlı akan nehirlerde değirmenlerin un öğütülmesi gibi anlatımlar zaferleri yüceltmek için başvurulan mübalağa yöntemleri arasında yer almaktadır

²⁸ Halid hakkında aktarılan belki de en rahatsız edici olay, öldürdüğü bir İran askerinin cesedine yaslanarak yemek yemesidir

²⁹ Arap kaynakları birçok yerde İran askerlerinin kaçmamaları için birbirlerine zincirlendiklerini yazmaktadır. Asırlar önce yaşamış olan Romalı yazar Ammianus Marcellinus da İmparator Julianus'un 363 yılındaki İran seferini anlatırken aynen şunları yazmıştır: "Alacakaranlıkta başlarında süvarilerin komutanı Merenas kralın iki oğlu ve çok sayıda soylu olmak üzere sayılamayacak kadar çok Persli ortaya çıktı. Bunların hepsi zırhlı birliklerdi. Tek tek saflarda öylesine yoğun bir şekilde zırhlı plaklarla kaplanmışlardı... bedenler tümüyle (zırhla) kaplıydı (...) Bunların bir bölümünün mızrakla savaşması gerekiyordu, ama bunlar öyle hareketsiz duruyordu ki insanın bunların demirden bağlarla bağlandığına inanası geliyordu". Josef Wiesehöfer, Antik Pers Tarihi, Telos Yayınları, İstanbul, 2003, s. 282. Bu satırlardan anlaşıldığı kadarıyla aynı yanılıya Arap yazarlar da düşmüştür.

Sevad'ta yaşanan bu ilk çarpışmanın çok önemli bir savaş olması pek muhtemel gözükmemektedir. Belazurî'nin belirttiğine göre Hire'de o dönemde vergi mükellefi olabilecek 6 bin erkek bulunmaktadır(Belazurî, 1987, s.605). Ayrıca İslâm kaynaklarına göre Savaşın bu aşamasında *ridde* hareketine katılan ve bağlılıklarına güvenilmeyen kabilelerin seferlere katılmasına izin çıkmaması (İbnü'l Esîr, 1985, s.355; İbn Kesir, 1994, s.496) henüz ciddi çatışmaların başlamadığına yorulabilir. Bu tavır ayrıca savaşın başlangıcında dinî hassasiyete daha fazla önem verildiği ve ordu içinde İslâmî disipline tam bir uyum sağlanmasının beklendiği şeklinde de yorumlanabilir. Müslümanların karşısına çıkan ilk İranlı komutan olan Hürmüz'ün Irak'taki en güçlü müstahkem mevzi olan Hafîr mintikasının yöneticiliğini yaptığı ve İranlılar arasında şeref düzeyi son noktaya varan biri olduğu belirtilirken, rütbesinin ise *usvâr* olduğu söylenmektedir(İbnü'l Esîr, 1985, s.355). Halbûki *usvar* Pehlevicede süvari (*asvâr*) anlamına gelmektedir ve bu da aslında Hürmüz'ün muhtemelen sıradan bir yerel komutan/idareci(*marzban*) olduğunu göstermektedir.

Taberî'ye göre yine h.12 (633)yılında yapılan *Madhar* (veya *es-Siny*) Savaşı'nın daha ciddi bir çarpışma olduğu görülmektedir. Zira bu savaşta İranlılara komuta eden ve oldukça eski bir Parth ailesinin ismini taşıyan Kârin için İslâm tarihçileri "Arapların karşısına bir daha onun gibi biri çıkmadı" diye yazmışlardır(İbnü'l Esîr, 1985, s.356; Pourshariati, 2008, s.194). Kârin'in, *Madhar* Savaşı'nda 30 bin Farslıyla birlikte öldürüldüğü söylenmektedir(İbnü'l Esîr, 1985, s.356). Aynı savaşta Kubâd ve Enüşecân adlı "prenslerde" öldürülmüştür. Bu kadar önemli kişilerin öldürüldüğü bu savaşın ciddi bir çarpışma olduğu düşünülebilir. Gene de 30 bin sayısının abartıldığı söylenebilir. Zira erken kaynaklardan Belazurî çok daha önemli olan Köprü (*el-Cisr*) Savaşı esnasında İran ordusunun 4 bin asker ve bir filden oluştuğunu yazmaktadır (Belazurî, 1987, s.625).

Harita 1: İslâm'ın doğduğu esnada Arabistan ve İran. Bosworth CAH of Iran Vol 3(1) .595

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

Bu yenilginin haberini alan Ardeşir III³⁰ Müslümanların üzerine Ender Zaazza (*Andarzghar*) adlı komutanını onun arkasından da Behmen Câzeveyh'i (*Bahman Jâdhūyih*) göndermiştir. Bunlar Irak Arapları arasından birçok asker toplamışlar; ancak daha tam olarak savaşa hazırlanamadan Halid b. Velid'in baskınına uğrayıp dağılmışlardır. (*Velece/Valacah Vakası h.12*). Arap kaynaklarına göre Ender Zaazza saklandığı yerde susuzluktan ölmüştür (İbnü'l Esir, 1985, s.357). Halid b. Velid Allah Müslümanlara cihadı emretmese de bu sefere çıkılması gerektiğine dair konuşmasını bu çarpışma üzerine, düşmanın yemek için fırsat bulamadığı sofraya otururken yapmıştır (İbn Kesir, 1994, s.501).

Velece Vakası esnasında İran ordusunda yer alan Hristiyan Arapların öldürülmesi bölgede yaşayan Hristiyanları Müslümanlara karşı kıskırtmış ve Fırat kıyısındaki *Ülleys* bölgesinde toplanan Hristiyanlar Behmen Câzeveyh'ten yardım isteyince, Behmen Câzeveyh onların yardımına Câbân (*Gāwān*)³¹ adlı komutanını göndermiştir. Ancak Hristiyan Araplar Câbân'ın emir ve nasihatlerine uymamış ve neticede Halid bin Velid karşısında yenilgiye uğramışlardır. (*Ülleys Vakası h.12*). Tarihçiler bu savaşta, Halid bin Velid'in, hiçbir esire acımamaya ve düşmanın kanını nehir gibi akıtıp değirmenlerde ekmek öğütmeye yemin ettiğini, 70 bin kişinin Araplarca öldürüldüğünü, nehrin (Fırat?) üç gün boyunca kanlı aktığını ve bu nedenle de 'kan nehri' adını andığı yazılmıştır (İbn Kesir, 1994, s.503). Söylenene göre daha fazla esirin öldürülmesine Ka'ka bin Amr ve arkadaşlarının engel olmuştur (İbnü'l Esir, 1985, s.358; İbn Kesir, 1994, s.502). Bu sayı ve olaylar abartılı olmakla birlikte Halid b. Velid'in acımasız davrandığını da yansıtmaktadır.

Halid bin Velid'in bundan sonraki hedefi Hire kentini fethetmek olmuş, Hireliler ile 190 bin dirhem cizye ödemek suretiyle barış anlaşması yapılmıştır. Ancak bu anlaşma uzun süreli olmamış iki kez isyan eden Hire ve Sevad halkı son kez Sa'ad Bin Vakkas'a teslim olduğunda cizye 400 bin dirheme çıkarılmıştır (İbnü'l Esir, 1985, s.361). Hire'nin teslim olmasıyla bölgedeki diğer *dihqan*lar da Halid ile anlaşma yoluna gitmişler ve Sevad bölgesinde toplam iki milyon dirhemlik cizye anlaşmaları imzalanmıştır. Hire'nin Müslümanlarca fethi Arap-Sâsânî savaşının ilk aşamasını sona erdirmiş ve İranlıların asırlardır müttefiki olan bir krallık böylece Müslümanların eline geçmiştir. Müslümanlar artık Fırat kıyılarına hâkim duruma gelmişlerdir. Çevrede hâlen İranlılara sadık olan Arap kabileleriyle savaşlar devam etmiş ve savaşın ilk yılı³² biterken Sevad bölgesi Müslümanların hâkimiyetini, kabul etmiştir.

9. Arapların Geçici Yenilgisi: Nemarik ve Köprü (el-Cisr) Savaşı (h.13/634)

Halife Ebubekir, ölümünden hemen (h. 13) önce Hz. Ömer'e, kendisine bir şey olursa mutlaka Müsenna liderliğinde bir orduyu Irak üzerine göndermesini istemiştir (Taberî, t.y., s.412; İbnü'l Esir, 1985, s.381-382). Bir bakıma Irak üzerine seferler Halife Ebubekir'in son isteği – vasiyeti- olmuştur. Ancak başlangıçta Müslümanları İranlılar üzerine bir sefere ikna etmek kolay olmamıştır. Zira Araplar geçmişten gelen alışkanlıklarıyla hâlen İranlıların yenilmez olduklarını düşünmektedirler. Halife Ömer, Araplara, Acemlerden korkmamalarını zira İran'ın oldukça zayıf bir durumda olduğunu belirtmiş, bu cesaretlendirici sözler üzerine bin kadar kişi Müsenna'nın emrinde toplanmıştır. Halid bin Velid'ten 10 bin asker alan Müsenna'ya daha sonradan Ebu Ubeyde emrinde 1000 asker de katılacaktır (Taberî, t.y., s.412; Taberî, t.y., s.412-413). Halife

³⁰ Ardeşir III'ün çocuk Şah olduğu ve ülkenin merzbanlar tarafından yönetildiğine yukarıda değinilmiştir.

³¹ Movses Kalankatvati, Ermeni Prensi Câbân hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Yazarın hayranlığını gizlemediği Prensin yedi sene boyunca *Haceroğulları* ile savaştığını 11 kez yara aldığı destansı bir dille anlatılmaktadır. Bkz. M. Kalankatvati, age, s.181-184.

³² Ravilere göre tüm bu olaylar h. 12'de gerçekleşmiştir. Pourshariati ise daha önce de belirtildiği üzere Halid b. Velid'in Hire ölüne h. 12'den önce Kraliçe Börân'ın saltanat yıllarına (629-632) uygun olarak h. 10 dolayında gelmiş olabileceğini, bütün Güney Mezopotamya'nın bir sene içinde fethedilmesinin mümkün olmadığını savunmaktadır. Bkz: Pourshariati, age, s.170

Ömer'in yaptığı bu konuşma o ana kadar Hirelilerle ve diğer Arap kabileleri ile savaşıldığı ve henüz düzeni İran birlikleriyle karşılaşılmadığı şeklinde yorumlanabilir.

İslâm tarihçilerine göre Halife Ömer'in sefer çağrısı yaptığı esnada İran'da iç savaş devam etmektedir. Azermiduxt'u devirmek için harekete geçen Horasan *dihqanı* Rüstem, Medain'i ele geçirmiş ve tahta Hüsrev II'nin kızı Bōrān'ı çıkarmıştır.³³ Bōrān'nın yönetiminde İran bir ölçüde istikrara kavuşmuş ve Rüstem Araplara karşı savaşı örgütlemeye koyulmuştur. Fırat boyunca tüm ahali Rüstem'in çağrısıyla ayaklanarak Rüstem'in güvendiği komutanlarından Cābān (Gāwān) etrafında toplanmışlardır. Araplar da Ebu Ubeyde ve Mūsenna liderliğinde birleşmişlerdir, (h.13/634-P³⁴631) *Nemarik* adlı yerde Cābān, Vezir Māhādharjuşnas'ın kardeşi Narsī ve Merdanşah (Mardānšāh) liderliğinde "30 bin askeriyle" çarpışmış ve İranlılar yenilgiye uğramışlardır (Taberî, t.y., s.414). Cābān, esir düşmüş ve ödediği fidyeyle canını kurtarmıştır. Narsī ve Merdanşah ise savaş alanından kaçarak kurtulmuşlardır. *Nemarik* zaferinin hemen ardından Ebu Ubeyde, güçlerini birleştiren Narsī ve Calinus'u *Kaskar Savaşı*'nda da (h.13/634-P.631) yenilgiye uğratmıştır (Taberî, t.y., s.414-415).

Yenilgiye uğrayan Calinus'un kuvvetleri Rüstem'in diğer bir ünlü generali Behmen Cāzeveyh'in (*Bahman Jādhūyih*) birliklerine katılmışlar ve İranlılar, Demirci Kawa'dan kalan, hükümdarlıklarının sembolü *drefš-i kaviyan* sancağının altında toplanmışlardır (İbnü'l Esir, 1985, s.400). Otuz bin kişilik³⁵ (Taberî, t.y., s.416). İran ordusu savaş fillerinin de desteğiyle Fırat Nehri kıyısında el-Cisr (*Köprü*) Savaşı olarak bilinen çarpışmada Müslümanları yenilgiye uğratmış ve Ebu Ubeyde bu çarpışmada ölmüş, ordunun geri kalanı Mūsenna komutasında geri çekilmiştir. (h.13/634-P.632) İslâm tarihçileri *Köprü Savaşı*'nın Kraliçe Bōrān zamanında olduğu konusunda uzlaşmaktadırlar. Anlaşılan bu zafer Kraliçenin sağladığı birlik halinin bir sonucudur. Köprü Savaşı ile ilgili verilen asker sayıları da oldukça mantıklıdır. Savaşta 4000 kadar Arap savaşçının öldüğü, 2000'in kaçtığı geriye ise 3000 savaşçının kaldığı belirtilmekte İranlıların ise 6000 kayıp verdiği söylenmektedir (İbnü'l Esir, 1985, s.402). Bu sayılar muhtemelen Müslümanların zafer kazandığı önceki savaşlardaki abartılı rakamlara göre gerçeğe daha uygundur. Sonuçta Köprü Savaşı bir yenilgi olduğu için öldürülen düşman sayısında bir abartıya gitmenin de anlamı olmayacaktır.

Zaferlerine rağmen, İranlılar, Arap ordusu bozulmuş geri çekilirken bu fırsattan yararlanamamışlardır. Taht kavgalarının yeniden başladığını ve *dihqanların* Rüstem'e karşı ayaklandıklarını haber alan Behmen Cāzeveyh askerini dağıtarak Medain'e gitmiştir. İslâm kaynakları, Köprü Savaşı'nın ardından İran'ın iki önemli grubunun birbirine düştüğünü Fehlücler (Pehleviler) Fîrûzân'ın, Farisler (Farisler) ise Rüstem'in liderliği altında toplanmışlardır³⁶ (İbnü'l Esir, 1985, s.402). Pourshariati'ye göre bunlar politik bir gruplaşmadan ziyade Parth (Pehlevi) aileleri ile Fars aileleri arasındaki kavimsel bir bölünmeyi temsil etmektedir (Pourshariati, 2008, s.215). Zaferden yararlanmak isteyen Cābān, Araplara bir gece baskını yaptıysa da Mūsenna'nın kuvvetleri karşısında yenilgiye uğramıştır (Taberî, t.y., s.414-419). Cābān ve Merdanşah esir düşmüşler ve İslâm savaş hukuku geleneklerine aykırı olarak diğer esirlerle birlikte Mūsenna tarafından öldürülmüşlerdir (İbnü'l Esir, 1985, s.403).

³³ Belazurî, Bōrān'ın Şireveyh'in (Şiroye) ölümünün ardından h. 14 yılı (635) gibi daha da geç bir tarihte tahta çıktığını belirtmektedir.

³⁴ Pourshariati'ye göre

³⁵ Bu 30.000 sayısı sanki bir şablon gibi görünmektedir.

³⁶ Türkçe çeviride tam tersi olarak yazılmıştır.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

10.Arapların Üstünlüğü Yeniden Alışı: Büveyb (h.13 veya h.14/634-635) ve Kadisiye Harbi (h.14/635)

Köprü Savaşının ardından Arapların zor durumda olduğu bir sırada Iraklı Hristiyan Arap kabilelerinden kalabalık gruplar Müsenna'yla görüşerek Müslümanlara katılmışlardır. Durumun ciddi olduğunu fark eden Halife Ömer ridde olaylarına katılanlara af getirerek onların da orduya katılmasına müsaade etmiştir (İbnü'l Esir, 1985, s.404). Yine Becilî kabilesi güçlükle ikna edilerek Irak seferine katılmaları sağlanmıştır Böylece. Kısa süre içinde Müsenna'nın komutası altında 30.0000 Arap savaşçı toplanmıştır. Arapların güçlendiklerini gören Rüstem ve Firuzan da aralarındaki kavgayı sonlandırıp Mihran³⁷ adlı general komutasında 100.000 savaşçıyı (Taberî, t.y.,s.421) Arapların üzerine göndermişlerdir. Ancak bu rakamın oldukça abartılı olduğu söylenebilir. Nitekim Belazurî Mihran'ın komutasında 12.000 asker olduğunu yazmıştır(Belazurî, 1987, s.630). Fırat Nehri kıyısında yapılan *Buveyb Savaşı*'nda (En-Nuhayle savaşı olarak da anılmaktadır)Hristiyan Araplar oldukça yararlılık göstermişlerdir. Hristiyan savaşçılardan Hamus adlı bir genç İran ordusunun komutanı Mehran'ı attığı bir okla öldürünce İran ordusu dağılmıştır.³⁸ Yakubî ve Belazurî'ye göre *Buveyb Savaşı* h.14'te (635) olmuştur(Belazurî, 1987, s.630). İbnü'l Esir ise Buveyb Savaşı için h. 13 (634) tarihini vermektedir. Bu olayın ardından Müslümanlar Dicle Nehri kıyısında o devirde bir pazar yeri olan Bağdad'a baskın düzenlemiş 2 bin kişiyi öldürerek 1000 deve yükü kadar ganimet elde etmişlerdir³⁹ (Taberî, t.y., s.419-423).

Fırat-Dicle boylarında yağmalamalar artıp mallarını yitiren İranlı tüccarlar durumdan şikâyetçi olunca İranlılar artık aralarında birlik olmaları gerektiği kanaatine varmış ve Yezdigerd'i Şah ilân ederek etrafında toplanmışlardır. İslâm kaynakları bu olayın h.13 veya h.14 (635) de olduğunu belirseler de aslında Yezdigerd bundan üç yıl önce 632'de tahtta çıkmıştır(Daryae, 2008, s.106). Yezdigerd III, Rüstem'i başkomutanlığa atamış Rüstem'de "bütün (Müslüman) Arapların öldürülmesi" buyruğunu vermiştir. Taberî'ye göre Sevad halkının gönlü İranlılardan yana olduğu için halktan kişiler bu emri duyunca evlerinde misafir kalan Arapları dahi öldürmeye başlamışlardır. İranlıların güçlendiği anlaşıncı Müsenna'ya yardım için Sa'd İbni Vakkas komutasında kalabalık kuvvetler Sevad'a gönderilmiş Müsenna'nın hastalanarak ölmesiyle de Sa'd cephe komutanı olmuştur(Taberî, t.y., s.419-423). Arap kabilelerinden katılan savaşçılarla birlikte Sa'ad'ın emrinde "30 bin" asker toplanmıştır. Sa'd'ın askerleri Sevad'ı yağmalamaya devam etmesi nedeniyle sorunlar giderek artmış ve yerli halk ve çiftlik sahipleri Rüstem'i Araplara karşı koymadığı gerekçesiyle Şah'a şikâyet etmişlerdir. Rüstem'e harekete geçme emri veren Şah'a, Rüstem, "savaşın aceleye gelmeyeceğini" bildirmiş ve beklenmesi gerektiğini savunmuştur(İbnü'l Esir, s.421). Bu esnada Yezdigerd ile Arap heyetleri arasında daha önce değinilen görüşmeler yapılmıştır.

Fakat Rüstem savaş için acele edilmemesi yönündeki fikrini İranlılara kabul ettirememiştir. "Yıldızlardan anlayan ve geleceği okuyabilen biri olarak" Rüstem içinde bulundukları dönemin Arapların uğurlu zamanı olduğunu, pek yakında onların bu uğurlu zamanının geçeceğini savaşın o zaman yapılması gerektiğini savunmuştur(İbnü'l Esir, s.421). Ancak harekete geçmesi konusunda kesin emir alınca sefer hazırlıklarına başlamıştır. "Geleceği gören" Rüstem Araplarla bir barış yapılması için de uğraşmış; ancak Araplar "ya Müslüman olursunuz ya da vergi ödersiniz aksi halde savaşa hazır olun" cevabını vermişlerdir(Taberî, t.y.,s.425). Araplar ile İran ordusu h.14 – Belazurî'ye göre h.16- yılında *Kadisiye*'de karşı karşıya gelmiş ve savaş üç gün sürmüştür. Taberî ne Arapların ne de Acemlerin tarihinde daha önce böyle bir savaş olmadığını belirtmektedir.

³⁷ Belazurî'ye göre Mihran'ı gönderen Kraliçe Bōrān'dır ancak bu mümkün değildir. Belazurî, age, 630

³⁸ Mihran'ı Becile kabilesinden kişilerin öldürdüğüne dair iddialarda vardır. Belazurî, age, 630.

³⁹Fırat ve Dicle Nehirleri arasındaki tüm bölge yağmalanmış ve bu yağma esnasında geçmiştiren bazı kan davaları nedeniyle Müslüman savaşçılardan bazıları, İran yanlısı Arap savaşçıları suda boğmuşlardır. Bu olayın haberi Halife Ömer'e ulaştığında, Halife Ömer Müslüman komutanları sorgulamıştır. İbnü'l Esir, age, Cilt II, s.409

Savaşın üçüncü gününde Hilal ibn Alkame, Rüstem'in çadırının yakınına gelip, İran ordusunun komutanını öldürmüştür. Bunu gören İran askerlerinin morali bozulmuş ve İran ordusu dağılmaya başlamıştır (İbnü'l Esir, s.441-443). Genellikle ordu mevcutları üzerine rasyonel bilgiler veren Belazurî dahi Kadisiye'deki İran ordusu için 120.000 gibi inanılması zor bir sayı vermekte ve Arapların ise 10.000 kişiden oluştuğunu savunmaktadır (Belazurî, 1987, s.634). Savaşta 8.500 Müslüman'ın öldüğü belirtildiğine göre gerçek İslâm askeri sayısı daha fazla olmalıdır. Nitekim Movses Kalankatvatsi Arapların 30.000 süvari 20.000 piyadeleri olduğunu söylemektedir (Kalankatvatsi, 2006, s.181). İslâm tarihçileri İranlıların kayıplarını her zaman olduğu gibi abartmış ve Müslümanların o güne kadar bu ölçüde büyük bir zafer kazanmadıklarını söyleyen Taberî, "100.000 kâfirin ganimetinin ele geçirildiği aktarılmıştır"⁴⁰ (Taberî, t.y., s.431).

11.Sāsāni Başkenti Medain'nin Düşüşü (h.16/637)

İran'ın tarihini değiştiren *Kadisiye Savaşı* ertesinde h.14 (636) yılında Müslümanların bir kısmı Dicle'nin denize döküldüğü bölgeye gelmişler buranın yerel *dihqan*'ının kuvvetlerini yenerek Basra şehrini kurmuşlar, civardaki on dört köy de İslâm'ı kabul etmiştir. Böylece Müslümanlar Irak'ta yerleşmeye başlamışlardır (Taberî, t.y., s.431). Gene Arap kaynaklarına göre *Kadisiye Savaşı* sonrasında Sāsāni başkenti Medain (Ktesiphon) savunmasız kalmış ve h. 15 (637) yılında Sa'd 60 bin kişilik bir kuvvetle Sāsāni başkenti Medain'e doğru ilerlemeye başlamıştır. Araplara karşı savaşamayacaklarını düşünen İranlılar kenti boşaltmışlardır (Taberî, t.y., s.441). Taberî'nin, Medain'in savaşmadan teslim olduğunu söylemesine rağmen, T. Daryae, Medain'in aylarca kuşatma altında tutulduğunu savunmaktadır (Daryae, 2008, s.96). Nitekim İbnü'l Esir de Medain'in aylarca kuşatıldığını, mancınıklarla duvarların dövüldüğünü ve halkın açlıktan köpekleri yediğini aktarmaktadır (İbnü'l Esir, 1985, s.468). Sonuçta, Medain ilk Müslüman İranlılardan olan Selman'ın da yol göstericiliğiyle Arapların eline geçmiştir.

H. 16'da (637) Sa'd, Medain'e girerken Ka'ka ibn Amr'ı da kentten kaçmakta olan kabilelerin peşinden göndermiştir. Medain'in fethini takip eden anlatımlar tahmin edileceği üzere ele geçen hazinelerin ayrıntılı ve uzun anlatımlarına ayrılmıştır. İbnü'l Esir'e göre toplam ganimet üç milyar dirhemdir (İbnü'l Esir, 1985, s.471). Taberî'ye göre ele geçen ganimetin toplamı 60 bin askerin her birine 1200 dirhem gümüş düşecek kadar büyük olmuştur.⁴¹ Savaş sonrasında kaçan birçok İranlının değerli ve ağır ziynet eşyaları yüzünden Araplara yakalandıkları görülmektedir⁴² (İbnü'l Esir, 1985, s.473). Nitekim ganimetlerin beşte biri Halife Ömer'in önüne yığıldıkça Halife Ömer ağlamaya başlamış Allah bunları kime verdiyse bunlar birbirini kıskanmış birbirine karşı kin beslemişlerdir. Birbirlerini kıskananları da mutlaka Allah birbirine düşürür" demiştir (İbnü'l Esir, 1985, s.478).

⁴⁰ Rüstem'in elbiseleri onu öldüren Hilal'e bağışlanmıştır. Rüstem'in üzerinde içinde, altından dokunmuş gömleği ve 70 bin dirhem değerindeki mücevherlerle süslü 1000 altın parça bulunan kemeri Hilal'e verilmiştir. Rüstem'in tolga suya düştüğünden bulunamamıştır. İran ordusunun standardı olan *drefş-i kaviyan*'ı ele geçiren Dırar b. El-Hattâb'a da 30 bin dirhem ödül verilmiştir. Hâlbuki *drefş-i kaviyan*'nın gerçek değerinin 1 milyon 200 bin dirhem olduğu söylenmektedir. İbnü'l Esir, age, Cilt II, s.442

⁴¹Yalnızca Halife Ömer'e gönderilen hediyeler şu şekilde sıralanmaktadır: incilerle ve yakutlarla dokunmuş bir kaftan, zerbafttan yapılmış on deste giysi, Kısra'ya ait bir taç ve yüzük, altın zırh ve tolga, 9 kılıç, altın bir kaşık, altı Süleymanî zırh, altından imal edilmiş gümüş eyerli bir at ve gene eğeri altından gümüş bir deve heykeli, Kısra'nın soğuk havalarda altına serilen *zemistani* (kışlık) isimli kenarları zümrütle dokunmuş ve dünyada ne kadar renk varsa üzerine işlenmiş halısı, kâfur, anber misk ve her türden buhurlar. Taberî, age, s.441. Halife Ömer *zemistan* adlı bu halıyı fazla gösterişli olduğu gerekçesiyle parçalattırması ve Müslümanlar arasında pay etmiştir. Sadece Ali b. Ebu Talib'e düşen parça en halının en iyi kısımlarından olmadığı halde pazarda 20. bin dirheme alıcı bulmuştur. İbnü'l Esir, age, Cilt II, s.475

⁴²İranlı soylular yanlarına aldıkları ağır eşyaları nedeniyle hafif Arap süvarilerinden kaçamamaktadırlar. Tarihçiler bu aktarımlarla dünya malının insanları nasıl da yok oluşa sürüklediğini vurgulamak ister gibidirler.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

12.Nihavend Savaşı ve Arap-İran Savaşının Sonu (h.16-22/ 637-644)

Medain'in düşüşünden hemen sonra h. 16 yılında (637) Haşim b. Utbah komutasında 12.000 kişilik bir Arap ordusu Rüstem'in kardeşi Hurzad (Xwarrahzād) ve Behram (Mihrān-i Bahrām-i Rāzi) komutasındaki İranlılarla çarpışmış Câlûla adı verilen bu savaşı da Müslümanlar kazanmıştır. Behram'ın öldürüldüğü bu savaş sonunda elde edilen ganimet yine oldukça büyük olmuş ve her bir askerin payına bu sefer 10 bin dirhem düşmüştür. Yenilginin haberini alan Yezdigerd III, Hilvan'ı terk ederek Rey'e gitmiştir. Ka'ka b. Amr, Hilvan'a fethettikten sonra Hemedan yönüne ilerlemek için Halife Ömer'den izin istemiş; ancak Halife Ömer ona ile daha ileri gitmesi için izin vermemiş, Sevad bölgesinin fethini yeterli görmüştür. H. 16 yılı içinde Mazisan ve Şirvan da fethedilmiştir (Taberî, t.y., 442).

H. 17 (638) yılını Müslümanlar Irak'a yerleşip güçlenmeye ayırmışlar, İklimin beğenmedikleri Medain'i terk ederek Kûfe şehrini kurmuşlardır. H. 18'de (639) Müslüman orduları Basra'nın yakınlarındaki Ahvaz bölgesine girerek buradaki ketleri fethetmeye başlamışlardır. Ahvaz'ın büyük kısmı H.18 (639) yılı içerisinde Müslümanların eline geçmiştir. Ahvaz *dihqanı* Hürmüz (Hurmuzān) bir süre Arap ordularına karşı dirense de sonradan o da Müslüman olarak teslim olmuş hatta Araplara savaşın idaresinde akıl hocalığında da bulunmuştur (Belazurî, 1987, s.760). Bu esnada Halife Ömer'in Müslüman askerlerine daha ileri gitmemelerini ve özellikle deniz savaşlarından imtina etmelerini salık vermesine dönük kesin emirlerine rağmen Halife'nin emirlerini dinlemeyen 5000 kadar asker Ala el-Hadrami komutasında Bahreyn Adası'ndan İran'ın güneyindeki İştah'a saldırıp şehri fethetmişlerdir. Ancak karaya çıktıktan sonra gemileri fırtınada parçalanan Müslümanlar İştah civarında mahzur kalarak Ahvaz'a ulaşmak amacıyla kara yoluyla bilmedikleri bir bölgede ricata başlamışlar ve Basra'dan gönderilen yardımcı kuvvetler sayesinde kurtarılmışlardır (Taberî, t.y., s.456). Bu olay İran'ın merkez bölgesinin de aslında savunmasız olduğunu göstermiştir.

H. 20 (642) yılında Sa'd'ın bazı şikâyetler nedeniyle Kufe-Irak valiliğinden azledildiği esnada Yezdigerd III, Azerbaycan, Hırsan, Nişabur, Belh, İsfahan Kuhistan *dihqanlarına* çağrıda bulunarak Araplara karşı birleşik bir ordu toplanmasını emretmiştir. Taberî'ye göre o güne kadar görülmüş en büyük İran ordusu -150 bin kişi- Nihavend'te Feyruzan (Fîrüzān) adlı ihtiyar kumandanın komutası altında toplanmıştır. Araplar da Numan ibn Mükirm komutasında 30.000 kişilik bir orduyu Nihavend'e göndermişlerdir. Taberî'ye göre Numan ibn Mükrim'in çarpışmalarda ölmesine rağmen savaşı Müslümanlar kazanmış, savaş alanını terk eden Firuzan ise Ka'ka tarafından yakalanıp öldürülmüştür. Taberî'ye göre bu savaşta 100 bin kâfir öldürülmüştür (Taberî, t.y., s.475). Ganimet miktarlarına bakılacak olursa artık İranlıların yoksullaştıkları görülmektedir. Nihavend Savaşı sonrasında 30 bin kadar olan Arap askerinden süvariler 6 bin, piyadeler ise 2 bin dirhem pay almışlardır (İbnü'l Esir, 1985, s.21). Buna karşın siyasal sonuçları açısından Nihavend "fetihlerin fetihi" olarak isimlendirilmiştir (İbnü'l Esir, 1985, s.21). Zira artık Araplar karşısında direnebilecek bir İran ordusu kalmamıştır.

Nihavend Savaşı açıkçası savaşın dönüm noktası olmuş ve bu yenilginin ardından Hemedan ve Dinaver ileri gelenleri Araplara elçi göndererek teslim olmak istedikleri bildirmişlerdir. Ardından İsfahan *dihqanı* Kadiskan'da Arap komutanlarından Abdullah ile cizye karşılığı barış anlaşması yapmıştır. Ancak Araplara cizye vermek istemeyen 30 bin kişi İsfahan'ı terk ederek Kirman'a yerleşmişlerdir (İbnü'l Esir, 1985, s.24). H.22'de (642-643) Rey teslim olmuş ve Taberî'nin anlatımına göre bu kent için yapılan savaşta kanlar su gibi akmıştır. Bu yenilginin ardından Demavend *dihqanı* haraç ödemeyi kabul ederek Araplarla barış yapmıştır. Ardından Taberistan *dihqanları* ile de 50 bin dirhem haraç karşılığı barış yapılmıştır (Taberî, t.y., s.486-488). Onları Azerbaycan ve Derbend tâkip etmiştir. Herat'taki direniş de Araplar tarafından kırılmıştır.

H. 23 (643-644) te Kirman Arapların eline geçmiştir(İbnü'l Esir, 1985, s.49). Böylece Horasan bölgesi hariç hemen hemen tüm Sāsāni eyaletleri Arapların hâkimiyetini tanımışlardır.

13. Yezdigerd'in Ölümü (h.31/651)

Halife Ömer, komutanları tarafından Yezdigerd ölmedikçe bu savaşın bitmeyeceğine ikna edilince, Yezdigerd III nereye giderse Müslüman süvarilerin peşinden gitmelerini emretmiştir(İbnü'l Esir, 1985, s.487). Taberîye göre halife Ömer'in bu emri vermesinin nedeni Yezdigerd'ten çekinmesidir(Taberî, t.y., s.499). Araplar, Şah sağ oldukça İran'ın fethinin asla garanti altına alınamayacağı düşünmüşlerdir. Gerçekten de Yezdigerd'in bulunduğu yerlerden çeşitli İran eyaletlerine yazdığı mektuplar buralarda ayaklanmaların başlamasına yetmektedir. Arapların biryandan fetihlerle bir yandan da isyanlarla uğraştıkları görülmektedir. Bu nedenle İran'ın fethi bir kentin iki bazen üç kez ele geçirildiği bir cephe savaşı şeklinde gerçekleşmiştir. İran kentleri başlangıçta Araplarla cizye karşılığı anlaşmalar yapmakta ama sonradan bu anlaşmaları bozmaktadırlar. H.22 (642) yılında Hemedanlılar anlaşmayı bozarak ayaklanmışlar ve Araplar bu isyanı bastırmışlardır(Taberî, t.y., s.484-485). Horasan'da da üç kez ayaklanmalar olmuş bu nedenle Halife Ömer Müslümanların orada bulunmasından yana olmadığını söylemiştir(Taberî, t.y., s.500). Özellikle Halife Ömer'in ölümünün (644) ardından isyanlar artmış, H. 29 (649-650) da Fars bölgesi ve İştah kenti iki kez ayaklanmış bu isyan güçlkle bastırılmıştır(İbnü'l Esir, 1985, s.106-107).

Bu esnada Rey'i terk etmek zorunda kalan Şah Yezdigerd III, 4000 adamıyla Horasan'a gidip Merv şehrine yerleşmiş burada Türklerden ve Çinlilerden yardım istemiş, hatta Türk veya Çin illerine giderek ordu toplamayı düşünmüş; ancak çevresindekiler dahi Türklere sığınmaktansa Araplarla anlaşarak atalarından kalan topraklara geri dönmenin daha iyi olacağını savunmuşlardır(Taberî, t.y., s.502). Türklerinde Yezdigerd'e yardım etmeye gönüllü olmadıkları belirtilmektedir(İbnü'l Esir, 1985, s.41). Zamanında kendisi tarafından Horasan *merzubanlığına* atanan Manuveyh adlı komutanı da Şah'a sırt çevirmiştir. Kirman ve Sistan merzubanları da Şah'ın yardım taleplerine olumlu cevap vermemişlerdir(Daryae, 2010, s.100). Araplara karşı feodal beyleri bir araya getiremeyen Yezdigerd III h.31 (651) de ölmüştür. Ölümü hakkında farklı rivayetler vardır. Bir rivayete göre Araplar Şah'ın peşinde olduğu için şehirlerinin tehlike altına atmak istemeyen Mervliler Türklerden yardım istemişler, Türkler de Şah'ın adamlarını öldürmüşlerdir. Kaçmayı başaran Yezdigerd bir değirmene sığınmış ve burada öldürülmüştür. Başka bir rivayete göre Horasan valisi Mahuy (*Manuveyh*) Şah'a karşı Türklerle anlaşarak tuzak kurmuştur. Rivayetler genelde Yezdigerd'in sığındığı bir değirmende öldürüldüğü konusunda birleşmektedir. Bazı versiyonlarda Şah'ı değerli elbiselerini çalmak isteyen değirmenci öldürmüş bu saygısızlığı öğrenen Mahuy, değirmenciyi idam ettirmiştir(Taberî, t.y., s.497; İbnü'l Esir, 1985, s.124-128). Firdevsî'ye göre Şah'a sadık kalan komutanlarından Bizhan, Mahuy'un ihanetini öğrendikten sonra Mahuy'u da öldürmüştür⁴³ (Ferdovsi, 2006, s.852-853).

Yezdigerd'in ölümünden sonra da oğulları Araplara karşı mücadeleye devam etmişlerdir. En büyük oğlu Firûz (Pērōz), Çinliler tarafından meşru İran Şah'ı olarak tanınmaya devam edilmiş ve kedisine Bat Afganistan civarının yönetimi verilmiştir(Yiliang, 2010, s.3). Çin'de ölmüştür. Bu gün hala Gaozong'ta korunan mezarının üzerinde "Pērōz, İran Kralı" yazmaktadır(Daryae, 2010, s.102). Firûz'un oğlu Narseh'i de Çin ordusunda general olarak görevlendirmiştir. Yezdigerd'in diğer bir oğlu Bahrām da Araplara karşı Çinlilerin desteğiyle mücadele etmiş onun mücadelesi *Wahrām ī Warzāwand* (*Mucizevi Bahrām'ın Gelişi*) adlı Pehlevice bir destana da konu

⁴³ Yezdigerd'in kaderi, şaşılacak derecede Pers İmparatorluğunun son Şahı olan Dara III'ün yazgısına benzemektedir. Dara III de İskender ordularına yenildikten sonra ülkesinin doğu eyaletlerine kaçmış ve o da Yezdigerd'in öldürüldüğü bölgeye yakın bir yerde Baktria'da (Modern Kuzey Afganistan) kendi satrapları tarafından öldürülmüştür. Arrianos, İskender'in Seferi, *Aleksandrou Anabasis*, III,21, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005

olmuştur. Bahrâm 710'da ölmüştür. Onun oğlu olan Hüsrev (Çince *Iuluo*) Sâsân ailesinden Çin tarafından da İran kralı kabul edildiği bilinen son kişidir (Daryae, 2010, s.102). Tang hanedanının başkenti Changan'da 787 yılında dört bin İranlının yaşadığı ve kentte bir Mazda tapınağı ile bir Nasturî Kilisesi bulunduğu bilinmektedir (Yiliang, 2010, s.3).

14.Arap Zaferinin Nedenleri

Arapların İranlılar karşısındaki zaferleri birbirinden bağımsız birçok nedene bağlanabilir. Arapların, kuşkusuz en büyük avantajları; iyi organize olmaları, tek merkezden yönetilmeleri, savaşmaya istekli olmaları ve ölümü küçümseyen bir inançla donanmalarıdır. İkili görüşmelerde kendilerini öldürmekle tehdit eden Rüstem'e verilen cevap "Bizi öldürürseniz Cennet'e gireriz, ama biz sizi öldürürsek siz Cehennem'e girersiniz" (İbn Kesîr, 1994, s.70) şeklindedir. İslâm dininin getirdiği heyecan ve şehitlere vaat edilen cennet Araplar arasında coşkulu bir savaşma isteği doğurmuştur. Aksine olarak İranlıların savaşma arzusunda olmadıkları ve bu savaşı engellemeye çalıştıkları görülmektedir. İki toplum arasındaki fark Halid bin Velîd'in Sâsâni Komutanı Hüzmüz'e söylediği şu sözlerinden de anlaşılmaktadır: "Müslüman ol kurtul veya ehl-i zimmet olmayı kabul et, cizye ödemeye razı ol. Aksi halde her şeye hazır ol. Sizin yaşamayı sevdiğiniz kadar, ölmeyi seven bir ordu ile geliyorum" (DGBİT, 1992, s.47). Araplarla savaşmak istemeyen yerel *dihqan*'lar çoğu bölgede Müslümanların anlaşma tekliflerini kabul etmişler ve cizye ödeyerek teslim olmuşlardır (İbn Kesîr, 1994, s.212, 264-265). Arapların düşmanlarına seçenekler sunması ve cizye ödeyenlerle anlaşma yapmaları İran direnişinin kimi zengin kesimler ve bölgelerde kırılmasına yol açmıştır (Daryae, 2010, s.101).

Arap ordusunun başarısının bir diğer nedeni Arapların seri hareket etmeleridir. Ağır zırhlı İran süvarisi karşısında hafif Arap atlıları üstünlük sağlamıştır⁴⁴ (Daryae, 2010, s.100). Belazurî, Manzan'da yapılan çarpışmalarda hızlı Arap atlarının İranlı süvarilerini nasıl yakaladıklarını belirtir ve Araplar arasında yazılan "...biz düşmana arkadan yetişen atlarla onları yendik, bu gibi atlarla kâfir toplulukları perişana edilir" mısralarıyla aktarmıştır (Belazurî, 1987, s.622). Araplar ayrıca çöl ve yarı çöl bölgeleri kendileri için lojistik üs olarak kullanmışlardır. Çölün savaşlardaki önemine Arap tarihçiler de dikkat çekmişlerdir. Seyf b. Ömer'den rivayet edildiğine göre Halid b. Velid, Suriye-Irak arasındaki çölü geçerken daha önce kimsenin kullanmadığı yolları kullanmış, bu sefere develer bile dayanamamış, develer boğazlanıp karınlarındaki su dahi içilmiş ve beş gün içerisinde çöl geçilmiştir (İbn Kesîr, 1994, s.14). Bu anlatımlar abartılı olsa bile Arap askerlerinin düşmanın girmeye bile cesaret edemediği çölleri lojistik üs olarak kullandığını ve beklenmedik bir hızla ve farklı yerlerden saldırı düzenleyebildiklerini göstermektedir.⁴⁵

⁴⁴ Sâsâni ordusu için bkz: Ulaş Töre Sivrioğlu, "Sâsânilerde Askeri Teşkilat, Silah Teknolojisi ve Savaş Stratejileri", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/5 Spring 2013, p. 675-703.

⁴⁵ Tarihte benzer bir olay Gazneli-Selçuklu savaşları esnasında yaşanmıştır. Konumu ve askeri-idari teşkilatı ile Sâsânileri anımsatan Gazne devleti –üstelik çöküş halinde de olmadığı halde- çölü iyi kullanmayı bilen göçebe Selçuklu-Oğuz Türkmenlerinin karşısında oldukça zor duruma düşmüştür. Gazneli Sultan Mesud I'ın on binlerce süvari, piyade ve 12 savaş filinden oluşan ordusu, susuzluk nedeniyle 1040 seferinde Selçuk akıncılarının karşısında hezime uğramıştır. Sergei Agacanov, *Selçuklular, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, s.92-95*

Resim 2: Sāsāni süvarisi Taq-i Bostan'daki kabartmadan ayrıntı (Nicolle, 1996,s. 14)

Araplar, Bizans ve İranlıların alışlageldik savaş ve sefer yollarını da önemsememişlerdir. Bu durum tabii olarak her iki imparatorluğun savunma sisteminin rahatlıkla delinmesi anlamına gelmektedir. Şehirler kuşatılırken, Arap ordusu sırtını çöllere dayamış ve çöl vasıtasıyla sürekli olarak ikmâl ve takviye kuvvet yardımı alabilmişlerdir (İbn Kesîr, 1994, s.15). Çölden lojistik olarak yararlanılabilmesinde kuşkusuz en önemli unsur binek olarak develerin kullanılmasıdır. Dayanıklılığıyla Araplara büyük avantajlar sağlamasının yansı sıra, İbnü'l Esir Arapların kullandığı develerden İran atlarının ürkütüğünü ve develerin İran ordusundaki fillerden daha etkili olduklarını yazmıştır (İbnü'l Esir, 1985, s.435). Gerçekten de tüm İslâm fetihlerine genel olarak bakıldığında; Arap seferlerinin başarılı olmasında çölün önemli bir rol oynadığı ve kalıcı fetihlerin çöl ve yarı çöl arazilerde sağlandığı, Arapların ormanlık ve yağmurlu bölgelerde –Fransa, Anadolu ve Taberistan gibi- zorlandıkları görülmektedir. Halife Ömer bu durumu “Araplara ancak develerine uygun gelen yerler de yaşamak munasiptir.” (İbn KEsîr, 1994, s.124) Sözleriyle açıklık getirmiştir.

Arap ordusunun çölleri kullanabilmesi onları Antik Çağın klasik sefer ve savaş hatları olan su kenarlarından da azade etmiştir. Bizanslılar gibi Sāsānilerin de ana savunma kaleleri, garnizonları Fırat-Dicle, Habur gibi nehirlerle yakın noktalarda dizilmişlerdir⁴⁶ (Garsoian, 2006, s.568-593). Bizans-İran savaşları esnasında İranlıların -Halid b. Velîd'in yaptığı gibi- Suriye-İrak arasındaki çölü kullanarak sefer düzenleyebildiklerini gösteren bir kanıt yoktur. Zaten İran ordusunun en güçlü unsuru olan fillerin su kaynaklarından uzaktaki bir çöl seferinde kullanılabilecekleri düşünülemez. Nitekim Arap-İran savaşları esnasında da İranlıların başarı kazanabildikleri yegâne çarpışma olan *Köprü Savaşı*, Dicle nehri üzerinde yaşanmış ve bu savaşta Arapları hezimete uğratan asıl güç filler olmuştur. İranlıların Dicle kıyısındaki savunma hatlarının düşmesiyle bir daha Araplar karşısında tutunamadıkları görülmektedir.

Buna karşın Arapların çölü lojistik alan kullanmalarını sağlayan asıl etmen İranlıların Araplardan kendilerine karşı bu denli güçlü bir saldırı beklememeleri nedeniyle bu alanı boş bırakmalarıdır. İranlıların bütün savunma sistemleri Bizans sınırında yoğunlaşmış ve kuzeybatıdan gelecek saldırılara dönük olmuştur (Garsoian, 2006, s.568-593). Çöl sınırları ise müttefik Hire, Tağlib, İyâd gibi Pagan veya Hristiyan Arap kabilelerine tevdi edilmiştir. Bunun gayet anlaşılabilir yanı vardır. Zira Assurların yıkılışından beri İranlılar için Samî halklar bir tehlike arz etmemiş, tehlikeler daima batıdan, Helenler ve Romalılardan veya doğudaki göçebelerden gelmiştir. Kendi

⁴⁶ Ayrıca bkz. Ernst Honigman Bizans Devletinin Doğu Sınırı, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970

aralarında birlik olamayan Araplar bir tehdit olarak algılanmamış ve kimi zaman Arap kabileleri satın alınarak kimi zaman ise birbirlerine düşürülerek İran'ın güney batı sınırları güvence altına alınmıştır. Arapların birlik içinde olmadıklarında tehdit olarak algılanmadıkları Yezdigerd III'ün Arap elçilerine dönük küçümseyici yaklaşımından da belli olmaktadır.⁴⁷

Arapların bir tehdit olarak algılanmaması, İranlıların başkentlerini Medain gibi Bizanslıların zor ulaşabileceği; Arapların ise kolaylıkla erişebileceği bir yere kurmalarına sebep olmuştur. Bu açıdan bakıldığında İranlıların en büyük hatalarından birinin çöl sınırlarını koruyan Hire Krallığını ihmal etmeleri hatta merkezi otorite adına bu krallığın zayıflatmalarıdır.⁴⁸ Doğal bir set olan Hire Krallığının çöküşü çölden bu kadar organize bir saldırı beklemeyen Sâsânilerin savunma sistemlerinin felç olmasına neden olmuştur.⁴⁹ Sâsâni askeri sistemi merkezi arazileri değil sınırları korumaya dönük olduğu için Arapların bir kez sınır birliklerini yok etmeleri ülke içine rahatça girmelerini sağlamıştır. Yine bazı kaynaklarda Araplarla aynı anda doğuda Eftalitlerin de Sâsânilere karşı harekete geçtikleri ve İranlıları iki ateş arasında bıraktıkları belirtilmektedir (Şer, 2010, s.508).

Stratejik unsurlar hâricinde politik olarak da İranlıların durumu savaşın onların aleyhine gelişmesinde en önemli faktörlerden biridir. 25 sene (603-628) sürmüş bir savaşın yıkımlarıyla boğuşmakta olan İranlılar bir yandan da merkezi iktidarın çözülmesine karşı mücadele etmişlerdir. Yukarıda da belirtildiği üzere Nümizmatik deliller, Yezdigerd III'ün birliği sağlamaya çalıştığı esnada dâhi en az yedi kişinin daha Şahlık iddiasıyla kendi adına sikke kestirdiği görülmektedir (Daryae, 2010, s.93). Bu çatışma esnasında *dihqan*lar kendi bölgelerinde bağımsız hareket ederek parçalanmaya destek olmuşlardır. Yine İslâm kaynaklarına göre Sâsâni Devletinin iki önemli aşireti/halkı olan Parthlar (Pehlevler) ve Farslar arasında birlik sağlanamamıştır. İran devletindeki çekişmeler ve İran ordusunun halka kötü davranması da yenilgini nedenlerinden biridir. İbnü'l Esir, İran askerlerinin konakladıkları yerlerde yerel halka zulüm ettiklerini ve Rüstem'in onları uyardığını yazmıştır. Rüstem İranlılara geçmişte adil oldukları için herkesin boyun eğdiğini, adaletin olmadığı yerde iktidarın da devam edemeyeceğini söylemiş ve halka haksızlık edenlerin boynunu vurdurmuştur (İbnü'l Esir, 1985, s.421). Son olarak İranlıların yenilgi sebeplerinden biri olarak Ali Şeraiî, İranlıların soy takıntısının da rol oynadığını savunmuştur. Şeriatî'ye göre Araplar yetenli kişileri soylarına aldırmadan komta düzeyine getirirken, İranlılar mutlaka asil ailelerin savaş liderlik etmesi gerektiği konusunda ısrar etmişler ve yeteneksiz kişilere sırf asil oldukları için orduyu emanet edebilmişlerdir (Şeriatî, 2012, s.23).

15. İran Halklarının Arap Fetihleri Karşısındaki Tutumları

İran halklarını, Arap-İslâm fetihleri karşısındaki tutumlarının seyrini bugün de tartışılmaya devam edilmektedir. Bazı araştırmacılar yerel halkın Araplara sempati duyduklarını savunurlarken tersi görüşte olanlar da bulunmaktadır. Örneğin Zerdüşti inanca sahip bilim insanlarından İrach J. Taraporewala'ya göre Zerdüşti din adamlarının, Mazda dinini yozlaştırması ve toplumsal adaletsizliğin yayılması sonucu İslâm'ın getirdiği eşitlikçi fikirler İranlı halk arasında taraftar toplayabilmiş, bu nedenle İran'daki katı kast sisteminden rahatsız olan tabakalar Müslümanların eşitlikçi duygularından ve sadeliklerinden etkilenerek Müslümanları

⁴⁷ Arapların sadece İranlılar tarafından değil Bizanslılarca da ciddi bir tehdit olarak görülmedikleri anlaşılmaktadır. İslâm'ın doğuşun hemen önce yazılmış olan Bizans strateji klasiği *Strategikon*'da Bizanslıların çevresindeki tüm ulusların, (İranlılar, Slavlar, Türkler, Franklar vb) savaş taktikleri incelenirken Araplardan söz edilmemektedir. Mavrikos, *Strategikon*, Bizans Kültüründe Strateji Sanatı, Hazırlayan Gorge T. Dennis, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2010, s.152-168

⁴⁸ V. F. Bührer, "Sâsâniler" MEB İslâm Ansiklopedisi, Cilt 10, İstanbul, MEB Yayınları, 1966.

⁴⁹ Sâsâni-Bizans savaşları ve sınır ilişkileri için bkz: *Gürhan Bahadır*, "Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1 Winter 2011, p. 685-703

desteklemişlerdir(Taraporewala, 2009, s.94-96). İslâm tarihçileri de İranlılar arasında birçok kişinin Müslümanların adaletine ve sadeliğine hayran olarak taraf değiştirdiklerini savunmuşlardır. Örneğin İslâm'ı seçen Ahvaz merzubanı Hürmüzan'ı etkileyen olay Halife Ömer'in sade hayatı ve korumaları olmadan halk içinde dolaşmasıdır(İbnü'l Esir, 1985, s.502-503).Gene İslâm kaynaklarına göre Arapların cesareti ve sadeliği İran ordusundaki alt rütbeli askerlerin sempatisini kazanmış ve *dihqanlar* kendi kölelerinin Araplara katılmasından çekinmişlerdir (İbnü'l Esir, 1985, s.427). Anlatımlara göre Yezdigerd III bile öldürülmeden hemen önce "Araplara teslim edilmesini Arapların kendisine dokunmayacaklarını" söylemiş ama adamları bu isteği yerine getirmeyerek Şah'ı öldürmüşlerdir (İbnü'l Esir, 1985, s.128).

Taraporewala'nın "İranlı kitlelerin Arapların etrafında toplandığı ve İslâm dinini gönüllü olarak kucakladıkları" (Taraporewala, 2009, s.93-94) iddiasına rağmen İran halkının genelinin Müslüman Arapların yönetimlerini ve dinlerini gönüllüce benimsemediklerine dair kanıtlar daha güçlüdür. İran'da antlaşma yoluyla alınan şehirlerde sürekli olarak ayaklanmalar çıkmış ve bazı kentler üç veya dört defa fethedilmişlerdir. Örneğin h.22'de (643) Hemedan halkı 12.000 kişilik bir ordu kurup Araplara karşı ayaklanmışlar bu ayaklanmaya şehirde yaşayan Deylemliler, Reyliiler, Azerbaycanlılar, Rumlar da katılmışlardır. Bu isyanın bastırılması Nihavend Savaşı'na denk bir olay olarak görülmüştür (İbn Kesir, 1994, s.200-201). H.23'te (644) bu kez Istar ayaklanmış bu isyan da bastırılmıştır(İbn Kesir, 1994, s.215).Kürt aşiretleri de Farslarla birlik olup Araplara karşı koymuşlar ancak yenilgiye uğratılmışlardır(İbn Kesir, 1994, s.119-220).Araplara en fazla direnen eyaletler ise Cürcan, Horasan ve Taberistan olmuştur. Rivayete göre Halife Ömer, ilk kez fethedildiği haberinden sonra Horasan halkının üç kez antlaşmayı bozarak ayaklanacaklarını ve üçüncü kez ayaklandıklarında da helak olacaklarını çok önceden Hz. Ali'ye bildirmiştir (İbn Kesir, 1994, s.211).

Horasan, Sistan ve Taberistan gibi bölgelerde İslâm egemenliğinin kesinlik kazanması Abbasîler zamanına kadar sürmüştür. 756'da Abbasî isyanının liderlerinden Ebu Müslim'in Halife Mansur tarafından öldürülmesini bahane eden Sinbad (Sunbad), Ustasziz gibi Mazdaist liderler öncülüğünde Horasan, Sistan bölgelerinde Arap aleyhtarı isyanlar başlamıştır(DGBİT, 1992i s.89-90). Taberistan'da ise coğrafi şartlarında uygunluğu sayesinde Arap ordularına h. 144 (761) yılına kadar direnmiştir. Taberistan'a bir Arap valinin atandığı 761 yılından sonra bile bölgenin dağlık bölgeleri kendilerinin Sāsān soyundan geldiklerini iddia eden ve Zerdüşti inançlarını sürdüren çeşitli derebeylerinin kontrolü altında kalmıştır. H. 224 (839) yılında Taberistan Zerdüştilerinin lideri soylu bir Parth ailesinden (Karīn) gelen Mazyar'ın yakalanıp öldürülmesine kadar bölge tam olarak Müslümanların kontrolüne girmemiştir(DGBİT, 1992, s.451-457). Mazyar'ın ayaklanmasıyla eş zamanlı olarak Azerbaycan'da Babek (Pāpāg), İsfahan'da ise Ali Mazdek gibi İranlı liderlerin Arap egemenliğine karşı büyük isyanlar tertipledikleri görülmektedir.⁵⁰

Nitekim İslâm fetihlerini genel olarak olumlayan Taraporewala da Müslümanların başlangıçtaki hoşgörülü politikalarını zamanla değiştirdiklerini ve fetihten 150 yıl sonra baskıların artmasıyla Zerdüştilerin önce Basra Körfezi'ndeki Hürmüz Adası'na sığınıp oradan da Hindistan'a göç etmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir(Taraporewala, 2009, s.98). İran'da kalan Zerdüştiler uzun süre Sāsān ailesinden bir kurtarıcının gelerek Arapları İran'dan çıkarmasını beklemişlerdir.⁵¹ Son Sāsāni Şahı Yezdigerd'in oğullarından Bahrām için yazılmış *Wahrām ī Warzāwand* adlı Pehlevice şiirde şöyle denilmektedir:

"Ne zaman Hindistan'dan bir haberci gelecek?

Kayanilerin soyundan Şah Bahrām'ın geldiğini müjdeleyen.

⁵⁰ Babek Olayı için bkz: Said Nefisi, Babek, Berfin Yayınları, İstanbul, 1998.

⁵¹ Bilindiği üzere İnsanlığı kötülükten temizleyecek bir kurtarıcı beklentisi (Saoşyant) Zerdüşti inancının temel kavramlarından biridir. Bkz.Avesta-Yasna, 58/3

Altlarında binlerce fili süren sürücüleriyle birlikte,
 Elinde şanlı krallığın süslü bayrağı (*drefş-i kaviyan*) olan.
 Ordunun önünde bir lider gibi...
 Gönderilmeli zeki bir tercüman Hindistan'a.
 Ve söylemeli bizim Arapların elinden çektiklerimizi,
 Ki –onlar- öldürdüler kralları ve zayıflatılar dini.
 Bizim ve bütün İranlıların olan kralları,
 Onlar şeytanî dinleri ve köpekleri gibi yedikleri ekmekleriyle.
 Gücümüzü ve iktidarımızı aldılar bizlerden,
 Mertlik ve kabiliyetle değil.
 Küçümseyerek ve hor görerek.
 Gaddarlıkla, insanlardan kadınlarını,
 Güzel mülklerini, çiçek bahçelerini aldılar.
 Her kelle başına bir vergi (cizye) koydular.
 Vergi, kumaş ve harac istediler.
 Dünyada şeytanın yaydığı bundan daha büyük bir,
 Kötülük olmamıştı.
 (Ama) Kayanîlerin soyundan mucizevî Şah Bahrâm gelecek elbet.
 O zaman alacağız Araplardan intikamımızı.
 Rüstem'in Siyavuş'tan aldığı intikamını yüz kat aldığı gibi.
 Yok, edeceğiz bütün camilerini.
 Yakıp yıkacağız tapınaklarını ve putlarını.
 Onları sileceğiz bu dünyadan ta ki kötülük yok olup gidene dek” (Daryae, 2008, s.103-104).

Netice olarak İranlıların genel olarak İslâm fetihlerine Mısır ve Suriye halkından farklı yaklaştıkları ve Arap hâkimiyetine siyasal ve kültürel olarak daha fazla direnç gösterdikleri görülmektedir. Kanımızca İranlıların Araplara karşı direnişinin temel nedenlerinden biri düşmanlarını İslâm ordusu olmaktan çok Arap olarak görmeleridir. Araplar da mevalilere yaklaşımları nedeniyle bu fikri güçlendirmişlerdir. Bu nedenle İslâm'a sempati duyan İranlılar dâhi, Müslümanlıkla Araplığın bir görüldüğü bu süreçte kendi soylarından olmayan bu insanların egemenliğini kabule yaşamakta zorlanmışlardır. Bir başka deyişle İran'da İslâm dini kendisine zıt bir devlet ideolojisiyle karşılaşmıştır.

Bizans sınırları içinde, Rum-Ortodoks Kilisesinin baskıcı yönetimi altında olan ve kendilerini Romalı yabancılar tarafından yönetildiklerini düşünen Süryâniler, Kiptîler veya Yahudilerin aksine⁵² İranlılar, kendi kanlarından, meşru ve soylu kabul edilen bir aile tarafından yönetildikleri ve yöneticilerin asil bir soydan gelmesine de önem verdikleri için bu konuda hassas olmuşlardır. Tıpkı bazı Arapların Halifeliğin Kureyş soyunun elinde olması gerektiğine inanması gibi İranlılar da, ülkelerinin ancak kökenleri geçmişteki efsanevi liderlere dayanan, İran soyluları tarafından yönetilebileceğini kabul etmişlerdir. Yukarıda bahsi geçen İranlı General Şahbârâz'ın soylu kökenden olmaması tahtan düşürülmesine neden olmuştur (Daryae, 2008, s.92). Ülkeyi yönetecek kişinin mutlaka asil bir soydan gelmesi gerektiği fikrine kapılmış olan İranlıların o güne kadar “hizmetçileri” ve “çobanları” olarak gördükleri Arapların yönetimini kabullenmeleri mümkün olmamıştır. Bu nedenle İranlılar, İslâm fetihlerini yeni bir dinin tebliğ süreci olarak değil,

⁵² Örneğin Bizans'ın muhtemelen en kalabalık eyaleti olan Mısır neredeyse kansız bir şekilde fethedilmiştir. Araplara kenti teslim eden İskenderiye valisi Mukavkıs, “Araplardan önce zaten nefret ettikleri Farslar ve Rumlara haraç ödediklerini” kendileri için değişen bir durum olmayacağını söyleyerek Mısır halkının Bizans idaresine ne ölçüde yabancılaşmış olduğunu belirtmiştir. Bkz: İbn Kesir, Cilt VII, s.165

ölkelerinin o güne kadar küçük gördükleri Araplar tarafından ellerinden alınması olarak görmüşler ve bu sürece uzun süren bir direniş göstermişlerdir.

İranlıların direnişinin bir diğer nedeni de hem Arapların hem de İranlıların birbirlerine karşı dinsel açıdan katı yaklaşımlarıdır. Müslümanlar, *ehl-i kitab* olarak kabul edilen Hristiyan ve Yahudilerin aksine İranlıları hangi konumda değerlendireceklerini belirlemede belirgin bir sıkıntı yaşamışlardır.⁵³ Genel olarak Müslümanlar, İranlıları *müşrik* olarak görmüşlerdir.⁵⁴ Tersinden de Zerdüştilerin, Müslümanları “Ehrimen ordusu” olarak kabul eden peşin bir yargılarının olduğu görülmektedir.⁵⁵

Genelde Müslümanlar fethettikleri ölkelerdeki azınlıklardan, Yahudiler, Kıptiler gibi baskı gören gruplardan destek görmüşlerdir. Ancak İran savaşları esnasında Arap Hristiyanları haricinde İran’daki etnik gruplardan destek gördükleri söylenemez. Gördükleri baskılardan dolayı Manici ve Mazdekçilerin –Bizans monfizitleri gibi- İslâm fatihlerini destekleyeceği düşünülebilir. Ama böyle olmamıştır. Tarihin tuhaf bir ironisi olarak Müslümanlar, İran’daki Manici/Mazdekçilere karşı Sāsânilerin dışlayıcı politikalarını benimsemişler,⁵⁶ Sāsâniler devrinde de baskı altında olan Maniheizm, Mazdekçilik gibi İran dinleri Müslümanlar tarafından zındıklık (Allah’ı inkâr etmek) olarak görülmüştür. Maniheizm ve Mazdekçiler İslâm fetihlerinden sonra da sert biçimde cezalandırılmış ve bir kişinin Maniheizm veya Mazdekçi (Zındık) olmakla suçlanması idamı için yeterli bir neden olarak kabul edilmiştir.⁵⁷ Bu açıdan bakıldığında İslâm fetihleri İranlı Mazdekçiler

⁵³ Örneğin Halife Ömer, meclisinde bir gün “Mecusilere ne yapacağımı bilemiyorum” dediğinde Abdurrahman b. Avf Peygamberin bir hadisinde “Mecusilere kitab ehline davrandığınız gibi davranınız” dediğini söylemiştir. Belazuri, age, frag.665, s.362. Bazı rivayetlere göre ise Peygamber *ehl-i kitab* ile Mecusiler arasında bazı farklılıklar olduğunu belirtmiştir. Örneğin bir hadise göre Peygamber, Mecusilerle de anlaşma yapıp onlardan da tıpkı *ehl-i kitab*’tan alındığı gibi cizye alınabileceğini; ancak onların kestiklerinin yenilmeyeceğini ve kadınlarıyla evlenilemeyeceğini söylemiştir. Belazuri, age, frag.245, s.116. Benzer bir ifade Beni Tağlib kabilesi için de söylenmiştir. Muhtemelen bir kısmı Mecusî olan bu kabileden cizye alınmış; ancak kadınlarıyla evlenilmesi ve kestiklerinin yenilmesi haram kılınmıştır. Zira onların ne Müslüman ne de *ehl-i kitab* oldukları belirtilmiştir. Belazuri, age, frag.480, s.261.

⁵⁴ Bazı metinlerde Hristiyanlar için de Müşrik terimi kullanılmakla birlikte (İbn Kesir, Cilt VII, s.13), genel olarak Müşrik genellikle Mecusiler, Hindular vb için kullanılan bir terimdir. Belki de biraz da bu nedenle günümüze arkeolojik açıdan sağlam halde gelebilmiş hiçbir ateşgede bulunmamaktadır. Zerdüşti din adamları da Hristiyan din adamlarının sahip oldukları ayrıcalıkları elde edememiş örneğin Taberistan fethedildiğinde tüm Zerdüşti din adamları öldürülmüşlerdir. Bkz: DGBİT, Cilt V, s.453. Mecusilerin ancak daha ileri asırlarda-Abbasilerden itibaren- saraya girebildikleri ve astronom (müneccim), hekim veya çevirmen olarak görev yapabildikleri görülmektedir. Örneğin Zerdüşti bir derleme olan Dēnkard, Halife Memun’un (813-833) emriyle Zerdüşst Dastur Atur-fambag tarafından hazırlanmıştır. Bkz: Taraporewala, age, s.97.

⁵⁵ İran’da resmî din olan Mazdeizmin ruhban sınıfının farklı dinlerden olanlara karşı yüksek bir tolerans gösterdiği söylenemez. Mazdeistler, Mazdekçilere, Budhistlere, Maniheizmlere, Yahudilere hatta dönem dönem müttefikleri olan Hristiyanlara baskı uygulamışlardır. Zerdüşti ruhban sınıfı her zaman politikanın içinde olmuş ve sapkın kabul ettikleri inançlarla mücadele etmede daima sarayın siyasal desteğini almıştır. Bu sınıfın İslâm’ın meydan okunmasına ciddi bir reaksiyon göstereceği muhakkaktır. Nitekim onlar Müslümanları Ehrimen’in ordusu olarak görmüşler ve Taberistan örneğinde olduğu üzere halkı onlara karşı direnişe davet etmişlerdir. Mazdaist rahiplerin diğer dinlere bakış açısı için bkz: M. Sprengling, Third Century in Iran Sapor and Kartir, Oriental Institute University of Chicago, Chicago 1953.

⁵⁶ Yermük Savaşı ile ilgili aktarılan bir rivayete göre cepheden kaçan Müslüman askerlerine kızan kadınlar “nereye gidiyorsunuz bizi Mani dini mensuplarına mı bırakıyorsunuz” diye kızmışlardır. Burada Maniciler, Mazdekçilerle karıştırılmakta (veya ikisi bir tutulmakta) ve Mazdekçiler hakkında sıklıkla söylenegelen “kadınları ortak kullandıkları” iddiasına gönderme yapılmaktadır. İbn Kesir, ge, Cilt VII, s.26

⁵⁷ Kelile ve Dimne’nin çevirmeni –gerçek adı Rozbeh bin Dāzoye- olan İbnü’l Mukaffa (öl. 754) ve Muvellidun akımının kurucusu kabul edilen ünlü şair Beşşar b. Bürd (öl. 784) zındıklıkla ve ateşe tapmakla suçlanarak öldürülen İranlılara örnek olarak verilebilir. Bkz: Melhelm Chokr, İslâm’ın İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar, Anka Yayınları, İstanbul 2002,261-282, 393-406

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

ve Maniheiztlerin hayatında bir değişikliğe yol açmamış ve özellikle Mazdekçiler İslâm ordularına karşı direnmiş ancak; zaman içerisinde her iki grup da İran coğrafyasından silinmişlerdir.⁵⁸

Arap Hristiyanlarının bir kısmı İranlıların yanında yer almıştır. Özellikle Irak'taki ilk fetihler esnasında Müslümanlar neredeyse sadece Araplardan oluşan ordularla savaşmışlardır. Örneğin Kadisiye Savaşı'nda İran ordusunun mübareze için öne atılan savaşçılarından Halid b. Utbe, Kurre b. Asım ve Galib gibi Araplar oldukları görülmektedir (Taberî, 1991, s.425). Ermeniler de bu mücadelede Sâsânîlerin yanında yer almış ve kritik savaşlarda önemli roller oynamışlardır. Ermeni tarihçi Sebeos'a göre Medain savunmasında Ermeni Generali Muşel Mamikonyan ile Prens Grigor 4000 askerle İranlılara yardıma gelmişlerdir (Sebeos, 2000, s.98). Arap kaynaklarında adı geçen Calinus adlı komutanın Muşel Mamikonyan olma ihtimali bulunmaktadır (Pourshariati, 2008, s.232). Muşel ve bir diğer Ermeni komutan olan Grigor, Kadisiye Savaşı'nda öldürülmüşlerdir. Ermeni komutanlardan Varaztirotz ise Câlûla ve Nihavend Savaşlarında İran birliklerine komuta etmiş ve Sistan'da 642'de Araplar tarafından öldürülmüştür (Pourshariati, 2008, s.469).

Nasturîler ve Sâsân ailesiyle kan bağları da olan Yakubî Süryânîleri⁵⁹ de savaşçı toplumlar olmamalarına rağmen Sâsânîlerin yanında yer almışlardır. Nasturîlerin, Sâsânî hanedanına bağlı kaldıklarını yansıtan bir menkıbeye göre son Sâsânî şahı Yezdigerd III kendi adamlarının ihaneti sonucu öldürülüp cesedi bir nehre atılınca Nasturî bir rahip⁶⁰ Şah'ın bedenini nehirden çıkarır ve şöyle der: "Şehriyar'ın oğlu öldürülmüş. Şehriyar b. Şîrin⁶¹, onun dedesi Anuşîrvân zamanında bizim milletimiz olan Hristiyanların nasıl bir güvenliğe ve şerefe nail olduklarını, bilirsiniz. İşte bundan dolayı bizim Yezdigerd'e matem tutmamız ve ona bir Hristiyan mezarı yapmamız gerekmektedir" (İbnü'l Esir, 1985, s.128). Hristiyanlar da ona hak vermişler ve Şahı yıkayıp kefenlerle ve ona bir mezar hazırlamışlardır. Nitekim Arap işgali sırasında birçok İranlı asilzadenin Mezopotamya'da Hristiyanlarının evine sığındıkları bizzat Nasturi tarihçilerince de aktarılmaktadır (Şer, 2010, s.215).

16. Fetihden Sonra İran: Sâsânîlerin Mirası

İslâm fetihleri sonrası ilk asırlarda İran üzerinde yapılan incelemeler İslâm egemenliğinin daha önceki sosyo-ekonomik yapı üzerinde radikal değişikliklere yol açmadığını göstermektedir. Müslümanlar Sâsânî vergi sistemini bazı eyaletlerde değiştirmeden uygulamaya devam etmişler (Taberî, 1991, s.1136), Sâsânîlerin mimarî üsluplarını, sanatsal tarzlarını, daire şeklindeki şehir plan sistemini benimsemişler (Nicolle, 1996, s.47), yarım kalan sulama kanallarını tamamlamışlar (Belazurî, 1987, s.392-393) ve özellikle Abbasîlerden itibaren saray âdetlerini de eski İran geleneklerine göre düzenlemişlerdir. Araplar takvim ve astronomide de Sâsânî mirasını kabullenmişler daha doğrusu kabullenmek zorunda kalmışlardır.⁶² İran takviminden Hicret öncesi olayların tarihlendirilmesinde ve Peygamberin doğum yılının belirlenmesinde de yararlanılmıştır (Birunî, 2011, s.71). Ayrıca vergi sistemi, vergi zamanlarının belirlenmesindeki zorluklar nedeniyle Halife Mütevekkil devrinden (847-861) itibaren vergi tarihleri Hicrî takvime

⁵⁸ Mazdekçiliğin farklı isimlerle (Hurremiyye) İslâmî asırlarda da devam etmesi ve Sâsânîler devrinden beri etkin olan sınıf savaşlarının sona ermemesi, İslâm fetihlerinin İran'ın sosyal yapısında önemli bir değişiklik yapmadığı ve yoksullar yararına köklü bir kazanç sağlamadığının göstergelerinden biridir.

⁵⁹ Hüsrev II, Yakubî Hristiyanlardan Şîrin'le evliydi. Bkz: Aziz Atiya, Doğu Hristiyanlığı Tarihi, Doz s.218.

⁶⁰ Yezdigerd III, Merv'de öldürülmüştür. VII. Asırda bu bölgede faaliyet gösteren tek Hristiyan cemaati Nasturîlerdi. Horasan metropolitliğinin merkezi Merv'di. Bkz: Atiya, age, s.283

⁶¹ Hüsrev II'nin Hristiyan eşi kastediliyor.

⁶² Birunî'nin aktardığına göre Halife Ömer İranlı Meymun b. Mihran'a bir senedin Şâban Ayı içinde ödenmesi gerektiğini bertinçe Meymun "hangi Şâban? İçinde bulunduğumuz Şâban mı yoksa gelecek Şâban mı?" şeklinde soru sormuş karışıklığın giderilmesi için Hürmüzan adlı biri çağırılıp Farsların zaman hesapları hakkında bilgi alınmıştır. Birunî'ye göre Arapça tarihçi-kronist anlamındaki (مورخ) Farsça ay-gün hesabı anlamına gelen (ماه روز) 'mah-ruz' kelimesinden türemiştir. Bkz: Birunî, El-Asarü'l Bâkiye, Mazi, den Kalanlar, Selenge, İstanbul, 2011, s.70

göre değil İranlıların güneş takvimine göre düzenlenmiştir.⁶³ Nevruz yeniden harac toplama günlerinin başlangıcı ilân edilmiş ve Kuran’da ayların geriye ertelenmesinin (*kebise*) kesinlikle yasaklanmasına rağmen (Kuran, 1991, s.37) h. 243 Yılına iki ay eklenerek Nevruz 17 Haziran’a alınmıştır (Birunî, 2011, s.72-73). Nevruz’un yeniden takvim başlangıcı kabul edilmesini İranlılar sevinçle karşılamışlar ünlü İranlı şair el-Buhturî neşeyle şu dizleri kalem almıştır.

“Geldi Nevruz, Erdeşir devrindeki gününe sonunda,
Şaşkın tavuk gibiydi, sen döndürdün onu eski haline,
Vergiyi kestin Nevruz gününe, sevindirdin milleti,
Onlardan hamd-u sena, hemişe tesanna adaletine” (Birunî, 2011, s.73-74).

İslâm fetihlerinin İran’daki kültürel yapıyı radikal biçimde değiştirememesinin en önemli nedenlerinden biri Müslümanların –teoride eşitliği savunmakla birlikte- İran’ın sınıfsal ve toplumsal yapısını değiştirememeleridir. İranlı soyluların önemli bir kısmının Arap fatihlerle doğrudan işbirliğine yöneldiği ve bunların önemli bir kısmının ailelerinin sahip oldukları hakların korunması şartıyla Müslüman olduğu veya cizye vererek bulundukları konumu korumayı başardıkları görülmektedir (İbn Kesîr, 1994, s.265). Hürmüzan ve diğer bazı *dihqan*lara Halife Ömer tarafından atâ bile tahsis edilmiştir (Belazurî, 1987, s.1047). Sevad gibi ilk fethedilen bir yerde bile tarım arazileri ve su kanallarının el-Haccac’ın (öl.714) valiliğine kadar *dihqan*ların elinde olduğu (Belazurî, 1987, s.743) ve vergilerin toplanmasında bunların hâlen yetkili olduğu görülmektedir.⁶⁴ Müslüman valiler geçmişten kalan iktisadî yapıyı korudukları gibi kestirdikleri sikkeler bile Sâsânî tarzını sürdürmüşlerdir. **(Resim 3)**

İslâm’ın ilk asırlarındaki toprak sistemi hakkında oldukça ayrıntılı bir eser kaleme almış olan Mustafa Demirci, *dihqan*ların devrinde dâhi ne kadar kuvvetli olduklarını gözler önüne sermektedir. Demirci, Abbasî halifesi Mansur’un (774-775) merkeziyetçi bir yapı kurmasına kadar vergi koyma ve toplama görevlerinin *dihqan*ların elinde olduğunu belirtmektedir (Demirci, 2003, s.296-297). Bu yetki daha sonra ellerinden alınmış olsa da servet sahibi bir sınıf olarak *dihqan*ların geniş çiftlik arazilerini yönetmeye devam ettikleri, Harun el-Reşid zamanında böyle bir toprak zengininin Horasan ordusunu dört ay boyunca beslediği, vergi ve su kullanım hakkı gibi anlaşmazlıklarında *dihqan*ların “bilirkişi” olarak görev yaptıkları belirtilmiştir (Demirci, 2003, s.302). Sadece “asil” bir soydan gelmeyen *dihqan*lar değil, bizzat Sâsân ailesinden olan ve kendilerine *tunnâ* denilen bir toprak aristokrasisi de İslâmî asırlarda gücünü korumuştur.⁶⁵ Zaman içerisinde İslâmlaşan bu tabaka, ticaret ve sanayi yatırımlarıyla da ilgilenmiştir. Mervli bir *tunnâ* olan Curyş b. Ahmed adlı birinin 1000 köye sahip olduğu ve sadece Bağdad’a gönderdiği verginin

⁶³ Sâsânîler Nevruz’u yılbaşı ve vergi ödeme gününü başlangıcı olarak kabul etmişler ve 365 günlük takvimlerindeki 6 saatlik eksiklik nedeniyle, 120 yılda bir yıla bir ay ekleyerek Nevruz’u daima hasat zamanına denk gelecek şekilde sabitlemişlerdir. Arap Fethileriyle Hicri takvimin kullanılmaya başlanması doğal olarak ayların yer değiştirmesine yol açmış ve vergi zamanı kışa denk gelmeye başlayınca haraclar ödenemez hale gelmiştir. Birunî, age, s.72-73

⁶⁴ *Dihqan*ların vergi toplama konusunda daha başarılı oldukları Arapların kendi kabilelerini kayırdıkları için bu görevin onlara teslim edildiği savunulmuştur. Bkz: Mustafa Demirci, İslâm’ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi, İslâm’ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003, s.382.

⁶⁵ H. 81 (700) yılına kadar Irak-İran vergi divanları Farsça olarak tutulmuş bu tarihte Irak valisi el-Haccac’ın emriyle divan defterleri Arapça yazılmaya başlanmıştır. Bu durum İranlı defterdarların tepkisini çekmiş ve bunlardan biri olan Merdanşah, divan defterlerini Arapçaya çeviren Salih b. Abdurrahman’a beddua ederek “Allah senin dünyadaki kökünü kessin; tıpkı senin Farsçanın kökünü kestiğin gibi” demiştir. Salih’e bu işe kalkışmaması için İranlılar 100 bin dirhem teklif etmişler ama bu reformun önüne geçememişlerdir. Belazurî, age, frag. 756, s.430-432. Bu olay İranlı kâtiplerin Farsçanın divan defterlerindeki tekeline korumak amacıyla nasıl bir mücadele yürüttüklerini göstermesi açısından önemlidir.

100 deve ile taşındığı rivayet edilmiştir⁶⁶(Demirci, 2003, s.302-303). Bu ve benzeri bir örnekler İslâm fetihlerinin İran'da ki sosyal yapı üzerinde eşitlikçi bir yapı bina edemediğini göstermektedir. Feodal sınıfların güçlerini koruması doğal olarak klasik İran kültürünün de devamını garanti altına alan etmenlerden biri olmuştur.

Resim 3: Emevîler devri Basra ve Küfe valilerinin Sâsâni tarzında kestirdikleri sikkelere örnekler, solda Abdullah ibn Emir (661-664), ortada Ziyad b. Ebu Sufyan (665-674), sağda Ubeydullah ibn Ziyad (674-683).<http://www.grifterrec.com/coins/islam/arab>

X. Asırdan itibaren Zerdüşti topluluklar Hindistan'a göç ederken İranlıların büyük kısmı İslâm dinine girmeye başlamışlardır. Ancak İranlıların Müslüman olmaları Arap egemenliğine karşı olan tavırlarında bir değişikliğe yol açmamıştır. Tam tersine bütün Ortaçağ boyunca İranlıların Araplardan daha üstün olduklarına ve daha köklü bir geçmişe sahip olduklarına dair fikirler İranlı Müslümanlarca savunulmaya devam edilmiştir. Bu harekete bilindiği üzere *Şuubiyye* denilmektedir. *Şuubiyye* hareketi İranlı bürokrasinin de desteğini almıştır. X. Asırdan itibaren Abbasîlerden fiilen bağımsız hâle gelen ve Irak, İran, Horasan, Afganistan gibi eski Sâsâni toprakları üzerinde egemenlik kuran hanedanlar kendilerini Sâsânilerin mirasçısı addetmiştir. Irak'a 100 yıl boyunca hâkim olan Büveyhîler (934-1055) Behram Gur'un soyundan geldiklerini öne sürmüşlerdir (İbn Kesir, 1994, s.304). İran'ın doğusuna hâkim olan Samanîler de benzer şekilde İran tarihine ve İslâm öncesi İran edebiyatına dönük çalışmaları desteklemişler, Pehlevi eserleri Farsça'ya çevirtmişlerdir⁶⁷ (Lapidus, 2005, s.227-230). Bu durumun en açık kanıtı Farsçanın Arapça karşısındaki direnişidir. İslâm fetihleri sonucunda Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika'daki yerel diller yerini Arapçaya bırakırken; Arapça ile Farsî/İranî dillerin sınırı günümüzde de hemen hemen Sâsâniler devriyle aynı olarak kalmıştır. Mısır Suriye ve Filistin gibi Bizans eyaletleri zaman içinde Araplaşırken; *Şuubiyye* hareketinin gücü sayesinde İran'ın, Fars kalmaya devam ettiği ve kültürel alanda kendi kimliğini korumayı başardığı görülmektedir.

Az veya çok *Şuubiyye* hareketinde etkilenen İranlı Müslüman tarihçi ve edipler de kendi geçmişlerinin unutulmaması için çaba sarf etmişler ve kaleme aldıkları eserlerde daima İran tarihinin kadimliği ve yüceliği üzerinde durmuşlardır. İslâm dünyasında evrensel tarihçiliğin başlangıçlarında etkin olan çoğunluğu İranlı olan tarihçiler⁶⁸ kitaplarında İran tarihine ve Sâsânilere

⁶⁶ İslâm fetihlerinin mevcut toplumsal yapıyı yerinden oynatmamasıyla ilgili bir diğer göstergesi de devlet arazilerinin yine kamu malı olarak kalmasıdır. Fetihlere katılan Irak Müslümanları dâhi bu durumdan şikâyetçi olmuşlar ve *Cemacim Olayında* divan defterlerini yakan halk bu toprakları kendi mülkiyetine geçirmiştir. İranlılar arasındaki mevcut tabaka farklılıkları devam ettiği gibi İslâm'ın eşitlik söylemine rağmen pratikte İranlı mevali de uzun süre Araplarla eşit olamamıştır. Savaşla fethedilen haraç topraklarının halkı Müslüman dahi olsalar onlardan haraç alınmaya devam edilmiştir. Belazurî, age, 690,1016.

⁶⁷ İran kökenli Müslüman hanedanların eski Fars kültürüne verdikleri önem için ayrıca bkz: V.V. Barthold, Müslüman Kültürü, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.

⁶⁸ Evrensel tarih yazımının öncülük eden Taberî, Belazurî, Mesudî, Dineverî, Miskeveyh gibi İranlı tarihçilerin rolü hakkında bkz: Lenn H. Goodman, İslâm Hûmanizmi, İletişim, İstanbul, 2006, s.335-441

özel bir önem vermişlerdir.⁶⁹ *Şuubiyyecilik* yukarıda da değinildiği üzere sadece tarihçilikte değil siyasal yazın⁷⁰ ve edebiyatta da etkin olmuş Arap-İslâm edebiyatında eski İran ve Sâsâni şahlarının konu alan ve burada tek tek değinemeyeceğimiz sayısız eser üretilmiştir.⁷¹ Bunlar arasında elbette bir tanesi Firdevsî'nin *Şehnamesi* İran ve Sâsâni mirasının canlandırılmasında öne çıkmış ve kendinden sonraki birçok esere de esin kaynağı olmuştur. İran şairlerinin en büyüklerinden biri olarak kabul edilen Firdevsî, *Şehname*'sinde İslâm öncesi İran tarihini ve Sâsânileri yüceltmış ve Arap fetihlerini ise olumsuzlamıştır. Örneğin Kadisiye Savaşı öncesi Rüstem'in yıldızlara bakarak geleceği okuduğu kısımda Firdevsî, Rüstem'in ağzından *Wahrām ī Warzāwand*'i anımsatan şu dizeleri kaleme almıştır.

“İranlılar için ağlıyorum
Sâsân'ın evi harap olacak bu savaşta
Yazık! Onun tahtı ve tâcına
Kralî görkemin kaderi şimdi çökmüş,
Arapların gücüyle parçalanmış
Yıldızlar bizim yenilmemize
ve çekilmemize karar vermişler (...)
Minber tahta eşit olduğunda
Ve isimleri duyulunca Ömer ve Ebubekir'in
Bizim –o güne kadar ki-sıkıntılarımız hiç olacak
Solacak bildiğimiz bütün zaferler
Yıldızlar Araplardan yana göreceksin bunu
Ne tâc ne taht ne de iktidar kalacak
Uzun günler geçecek değersizlikle içinde (...)
Kaybolacak adalet ve hayırseverlik
Yabancılar kuvvetleriyle yönetecekler bizi
Onları yağması döndürecek gündüzü geceye (...)
Hiçbir oğul güvenmeyecek babasının sözüne
Hiçbir baba güvenmeyecek oğlunun dürüstlüğüne⁷²
Aşağılık köleler⁷³ yönetecek dünyayı

⁶⁹ Örneğin Hatta Dineverî (öl. 895) *Ahbarü't-Tıval* adlı eserinde neredeyse sadece İran tarihini ön plana çıkarmış İslâm Peygamberinin hayatına dâhi Sâsâni Şahlarından Nuşîrevân devrindeki kısımda birkaç cümleyle değinmiştir. İlyas Akyüzöğlü, İbn-i Miskeveyh ve Tarih Anlayışı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2003), 40-41.

⁷⁰ Siyasal alandaki İran etkisi Pehlevîce kökenli –taç, vezir, encümen, divan, ferman gibi- birçok siyasal-bürokratik terimin Arapçaya geçmesinden de anlaşılmaktadır. Taç, Pehlevîce *tâj*, encümen, Peh. toplantı ve kurul anlamına gelen *hanjaman*, ferman Peh. emir anlamına gelen *framûdan* Vezir Peh. büyük anlamına gelen *bozorg* kökenlidir. Sâsânilerde Vezir'in karşılığında kullanılan terim *Bozorg Frâmadâr* (Büyük Emredici) idi. Divan, Pehlevîce arşiv anlamına gelen *dēwān* sözcüğünden türemedir. (Kelimeler için bkz. Mc Kenzie, Pahlavi Dictionary) Oxford University Press. London.1986. Divan kelimesini farklı anlamlar geldiğini savunan Arap kaynakları da bulunmakla birlikte hemen hepsi bu sözcüğün Farslardan alındığı konusunda birleşmektedir. Bkz: DGBİT, Cilt II, s.139-140.

⁷¹ İranlıların İslâm öncesi tarihlerine ve geleneklerine duydukları ilgi birçok İslâm fakihi tarafından da eleştirilmiştir. Örneğin İbn Teymiyye, İran'da kutlanan Nevruz ve Mihrîcan Bayramlarının Mecusî geleneği olduğunu ve Müslümanların bunlardan uzak durmaları gerektiğini savunmuştur. İbn Teymiyye, Müslümanların Kafirlerle İlişkileri Takva Yayınları, İstanbul 2011, 37-42

⁷² Muhtemelen burada Zerdüşti gelenekteki baba-oğul arasındaki bağa gönderme yapılıyor. Avesta'nın bölümlerinden Mihr Yaşt 117'de “satâyush aîtare *pitare* puthremca... asti mithrô” (Mithra, baba ile oğul arasında 100 mislidir) denilerek baba-oğul yakınlığı diğer tüm akrabalıklardan üstün olduğu belirtilmektedir. (Avesta, Yaşt, 10/117). Bilindiği üzere Mithra İranlıların, anlaşmalara uyulup uyulmadığını ve verilen sözlerin tutulup tutulmadığını kontrol eden bir tanrıydı. Firdevsî'nin bu dizesi yani artık bab ile oğul arasındaki güvenin kaybolması toplumsal çöküşe verilebilecek en uç örneği temsil etmektedir.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

Asalet ve azamet in kalmayacak hiçbir değeri
 Hiç kimse koruyamayacak ve bulamayacak kendi dünyasını
 Şeytanlık doluşacak dillerimize
 Fars, Türk, Arap yana yana yaşayacak
 Karışacaklar birbirlerine
 Bulanıklaşacak dilleri sanki önemsiz bir şeymiş gibi” (Ferdowsi, 2006, s.835-836).

Sonuç olarak Sâsânîlerin yıkılışından asırlar sonra bile Sâsânî mirasının gücü kırılmamıştır. Müslümanlar İran Şahlarının adaletini örnek almışlar ve kendi liderlerini bu hususta onlarla mukayese etmişlerdir.⁷⁴ Abbasî Halifesi Harun er-Reşid, Kisrâ'nın yaptırdığı sarayları küçümseyen birini sopalattırarak cezalandırmış ve yanında bulunanlara şöyle demiştir: “Hükümdarlık bir –nevi- akrabalıktır. Hükümdarlar mülk konusunda kardeşirler” (Mesudî, 2002, s.152).

Sâsânî Mirasıyla ilgili diğer bir ilginç nokta da Azerbaycan, Irak, İran, Afganistan, Bahreyn, Yemen gibi eski Sâsânî/Zerdüşti coğrafyasının zaman içerisinde Şii mezheplerin etkisi altına girmesidir.⁷⁵ Şiilik, İslâm dünyasının hemen her bölgesine yayılmasına karşın kalıcı olarak başarılı olduğu yerler eski Sâsânî coğrafyası olmuştur. Şiiliğin, Arap kültürüne karşı İranî bir tavır olduğu birçok İslâm tarihçisi ve düşünürü tarafından da savunulmuştur. Bu teoriye göre İranlıların Şiiliğe yönelmesinde Hz. Ali'ye duydukları sevgi değil “ülkelerini fetheden ve millî gururlarını yaralayan” Halife Ömer'e duydukları kin etkili olmuştur⁷⁶ (Said-i Nursî, 2010, s.160). Hatta bazı İranlı teorisyenler Şiiliği doğrudan Arapsız İslâm, aryan İslâmı olarak nitelemiştir (Şeraifî, 2012, s.64-65). Şiiliğin doğum yeri olarak kabul edilen Kûfe'nin aynı zamanda Zerdüşti, Maniheizt kökenli Mevalî Müslümanlarında yaşadığı kozmopolit bir şehir olduğu bilinmektedir (Daftary, 2002, s.67-79). H. 66'da (685) Kûfe'de, Emevîlere karşı ayaklanma örgütleyen Şii lider Muhtar b. Ebî Ubeyd, İranlı mevaliden önemli ölçüde destek almış ve bu olay mevalinin büyük ölçüde Şiiliği

⁷³ Buradaki satırlarda İran'ın asil soydan gelmeyen kişilerin eline geçeceği korkusu açıkça görülmektedir. Hatta Rüstem'in işgalcilerin farklı bir dinden olmasından ziyâde İran soyundan asiller olmamasından rahatsız olduğu ve bir kez daha Araplara karşı küçümseyici bir tavır takındığı görülmektedir. Başkalarının ağzından bile olsa Firdevsî'nin yazdıkları ve Müslüman fatihleri eleştirip, “ateşe tapan” Sâsânî hükümdarlarını yüceltmesi kimi kesimlerce eleştirilmiş ve Şair, rafîzi olduğu gerekçesiyle, cenaze namazı kılınmadan Müslüman mezarlığının dışına gömülmüştür. Firdevsî, Şahname Cilt I, - Necati Lugal'ın Önsüzü-MEB Yayınları, İstanbul 1994, s.27-29

⁷⁴ Gazalî'nin aktardığı bir menkıbeye göre Abbasî Halifesi Me'mun (813-833) bir Mubizana (Mobed veya Mobeze, Zerdüşti din adamı) “İran hükümdarları benim verdiğim kaftanlar kadar değerlilerini hediye ettiler mi diye böbürlenince, Mubizana Me'mun'a “Allah müminlerin emirinin ömrünü uzatsın! Yalnız İran hükümdarlarının sizde olmayan üç özelliği vardı, onlar vergileri halkın gücüne göre toplarlardı ve topladıklarını ölçülü sarf ederlerdi, vergiyi toplanması gereken yerden alırlardı ve içlerinde bulunan şüphecilere korku salarlardı diyerek yanıt verir. Bu sert sözlerle Me'mun verecek cevap bulamaz ve “doğru söyledin” diyerek susar. Gazalî, Yöneticilere Altın öğütler-Nasihati'l Mülûk, İstanbul: Semerkand Yayınları, İstanbul, 2011, s.162

⁷⁵ Taberistan, Rey, Gurgan, Kazvin, Nişabur, Merv gibi bölgelerde Şii *dâî*ler, Zerdüşti ve mevalî halktan destek görmüşler, Nitekim Taberistan Gilan ve Deyleman'da küçük Alevi-Şii devletleri kurulmuştur. Bkz: DGBİT, Cilt V, s.457-482. Yine bir dönem Bağdad'a fiilen hâkim olan ve Sâsânîlerin soyundan geldiklerini iddia eden Büveyhîler (954-1055) Irak ve batı İran'da Şiilik propagandası yürütmüşlerdir. İsmailî kökenli bir Şii hareketi olan ve Kûfe-Basra, Bahreyn gibi bölgelerde IX-X. asırlarda güç kazanan Karmatîlerin de Zerdüşti, Maniheizt, Mazdekçi fikirlerden etkilendikleri görülmektedir. Bkz: Ali Avcu, “Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”. Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 10 Sayı 3, 2010, s.205-206. Karmatîler ve onlarla rekabet halinde olan Fatimî *dâî*ler Mısır ve Suriye'de de etkin bir propaganda yürütmüşlerse de asıl olarak İran coğrafyasında kalıcı bir başarı elde etmişlerdir. Nitekim Fatimî *dâî*ler XI. asra kadar Sünnî olan Horasan coğrafyasının da Şiileşmesinde etkili olmuşlardır. Avcu, *agm*, s.199-246

⁷⁶ Bu düşünce birçok araştırmacı tarafından benimsenmiştir. Örneğin 1933'te Irak'ta yayınlanan popüler bir tarih kitabında Irak Şii'leri Sâsânîlerin torunları olarak nitelenmiş ve Irak'tan çok İran'a bağlı olmakla suçlanmışlardır. Adid Davişa, Arap Milliyetçiliği, Zaferden umutsuzluğa, Literatür, İstanbul, 2004, s.82

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 10/9 Summer 2015

kabul etmesinde önemli bir adım olmuştur(Daftary, 2002, s.80-90). Doğal olarak mevaliler Şiîliği benimserken kendi geleneksel eğilimlerini de İslâm'a taşımışlardır. Örneğin Zerdüştlük ve Hıristiyanlıkta oldukça önem verilen "kurtarıcı beklentisi" Şiîler tarafından da benimsenmeye başlanmıştır (Daftary, 2002, s.93-94).

İranlıların Şiîliği tercih etmesinde Ali soyunu kendilerine yakın hissetmeleri de etkili olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere Hz. Ali, oğlu Hüseyin'i son Sâsâni Şahı Yezdigerd III'ün esir düşmüş kızı Şir-i Bânu ile evlendirmiş ve dördüncü İmam Zeynel Abidin bu evlilikten doğmuştur. Böylece Ali soyu bir bakıma Sâsâni ailesinin soyu ile birleşerek İranlıların gözünde bir meşruiyet kazanmıştır. Yöneticilerin seçimle gelebildiği Arapların aksine soya önem veren geleneklerine uygun olarak bazı İranlılar, meşru Halifenin Zeynel Abidin'nin soyundan gelmesi gerektiği fikrini benimsemişlerdir.⁷⁷

Sonuç

Sâsânilerin ilk İslâm fetihleri sonucunda yıkılmaları –aynı derecede incelenememiş olmasına rağmen- sonuçları açısından en az batı Roma İmparatorluğunun Germanlar tarafından yıkılması kadar önemlidir. Sâsânilerin yıkılışı İslâm ordularına Asya'nın kapılarını açmış ve Türk coğrafyasının, Hindistan'ın ve Uzak Asya'daki birçok ülkenin İslâmlaşmasının ilk adımını oluşturmuştur. Halbûki ilk İslâm fetihlerini sınırlandıran Toroslar, Kafkaslar ve Pireneler'deki hat İslâm dininin Avrupa kıtasında yayılmasını asırlar boyunca engellemiştir. Medain'inin de Konstantinopolis gibi geçilemez bir mevzi olması durumunda İslâm'ın Asya'daki kaderinin ve tarihin akışının bambaşka bir yönde olacağı muhakkaktır.

Sâsânilerin, Araplar karşısında hızlı ve beklenmedik çöküşünün nedenlerinin başında İranlıların Bizans'la yaptıkları yıpratıcı savaştan henüz çıkmış olmaları ve taht kavgalarının neden olduğu kargaşa ilk akla gelenlerdir. Öte yandan Araplar ise bu savaşa zinde bir güçle, kabul ettikleri yeni dinin coşkusu ve birlik halinde bulunmalarının avantajını kullanarak girmişlerdir. Ayrıca Araplar, İran ordusunun savaşıma alışık olmadığı yöntemleri de kullanarak çölü kendileri için lojistik bir üs haline getirmeyi başarmışlar ve bu sayede kentleri uzun süre kuşatma şansını da yakalamışlardır.

Sâsânilerin yenilgisi İslâm Halifeliğinin bir başarısı olmakla birlikte bu fetih esnasında ve sonrasında yaşananlar İran coğrafyasında etkileri bu günde devam eden derin izler de bırakmıştır. İlk İslâm fetihlerine genel olarak bakıldığında Bizans'tan alınan toprakların (Suriye, Filistin, Mısır ve Tunus'a kadar Kuzey Afrika) zaman içerisinde Araplaştığı ve bu ülkelerin genel olarak fatihlerin Ortodoks ideolojisi olan Sünniliği benimsedikleri görülmektedir. Halbûki Sâsânilerden alınan toprakların merkezi olan İran'da Arapça yerel dillerin yerini alamamıştır. İran ve doğusu Farsça konuşmaya devam etmişlerdir. Ayrıca zaman içerisinde İslâm'ı kabul etmekle birlikte İranlılar

⁷⁷ Bu göstergelere rağmen, İran ve çevresinde Şiîliğin güçlenmesini tamamen Sâsâni mirasına ve Arap karşıtlığına bağlamak da doğru değildir. İran'da Şiîlerin daha başarılı olmasında Araplara olan tepkinin ancak etmenlerden biri olduğu söylenebilir. Zira İran ve çevresinin tamamen Şiîleşmesi bilindiği üzere oldukça geç tarihlerde Safevîler devrinde -yani Farsça konuşan değil Türkçe konuşan hükümdarların etkisiyle- tamamlanmıştır. DGBİT; Cilt IX, s.550-551. Ayrıca Sâsâni mirasının salt Şiîlerce sahiplenildiği sonucuna ulaşmak da yanlış olacaktır. Zira Şiî-İsmailîlerle mücadele halinde olan siyaset adamları ve yazarlar da Sâsâni mirasına büyük önem vermişlerdir. örneğin Selçuklu veziri Nizam'ül Mülk (1018-1092) *Siyasetnâme*'sinde de, Sâsâni şahlarına yapılan övgüler dikkat çekmektedir. Bkz: Nizam'ül Mülk, *Siyasetnâme*, İstanbul: Lacivert Yayıncılık, İstanbul, 2007,54-56, 81. Gazzali (1058-1111) de *Nasihat'ül Mülûk* adlı eserinde Sâsâni şahlarını âdaletleri ve iyi yönetimleri nedeniyle övmüştür. Bkz: Gazali, age,s.116-127 ve birçok yerde Şiîliğe düşman olan Cihangir Şah (1605-1627) oğullarına Hüsrev, Perviz, Dârâ isimleri verecek kadar eski İran tarihine hayranlık duymuştur. Bkz: Halis Bıyıktaş, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, TTK, Ankara,1988, s.90. Bu örneklerin de gösterdiği üzere Müslümanlar özellikle de İranlı Müslümanlar arasında Sâsâni mirasına sahip çıkılması konusunda geniş bir düşünce birliği bulunmaktadır.

arasında Şîî mezhepler yayılma göstermiştir. Bırçok araştırmacı Şîîliğin, İranlılar arasında yayılmasının Arap fetihlerine tepkiden kaynaklandığını düşünmektedir.

Mısır ve Suriye'den farklı olarak İran'ın Araplaşmamasının nedenlerinin açıklanmasında Sâsânîlerin mirasının daha ayrıntılı incelenmesi de elzemdir. Mısır ve Suriye'nin yerli halkı zaten kendilerine ait olmayan bir iktidarın, yabancı olarak gördükleri Romalılardan gene yabancı olarak gördükleri başka bir halka geçmesine büyük bir tepki göstermemişlerdir. Buna karşın Müslümanlar İran'da binlerce yıllık geçmişe sahip bir hükümdarlık geleneğine sahip çıkan bir halkla karşılaşmışlardır. Müslümanlar genel olarak İran'da Arap işgalciler olarak görülmüş uzun süreli bir direnişle karşılaşmışlardır. İranlılar, İslâm'ı kabul ettikten sonra da Araplardan daha köklü ve parlak bir geçmişe sahip olduklarına dair inançlarını koruyarak Arapçaya, Arap kültürüne karşı direnç göstermeye devam etmişlerdir. Öte yandan Sâsâni mirası Araplar, Türkler ve diğer Müslüman halklar tarafından sahiplenilmiş ve İslâm medeniyetinin unsurlarından biri hâline gelmiştir. İslâmî asırların siyaset kuramlarında, sanatında edebiyatında ve günlük geleneklerinde Sâsâni mirası önemli bir yer teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

- ADKÂ'Î, Parviz Hamadan, E.I. Vol. XI, Fasc. 6, pp. 608-612.
- AGACANOV, Sergei, Selçuklular, Çevirenler: Ekber N. Necef, Ahmet R. Annaberdiyev, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006s
- AKYÜZOĞLU, İlyas, İbn-i Miskeveyh ve Tarih Anlayışı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2003),
- ARRİANOS, Flavius, İskender'in Seferi, Aleksandrou Anabasis, Çeviren: Furkan Akderin, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005
- ATİYA, Aziz, Doğu Hıristiyanlığı Tarihi Çeviren Nurettin Hiçyılmaz. Doz, İstanbul.2005
- AVCU, Ali, Karmafil: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 10 Sayı 3, 2010
- BAHADIR, Gürhan "Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1 Winter 2011, p. 685-703
- BALCI, İsmail, "Rivayetin Metne Dönüştürülmesinde Ravi Tasarrufuna Seyf b. Ömer'den Örnekler", İslâmî İlimler Dergisi, Yıl 3. Sayı 2. Güz 2008
- BARTHOLD, V.V. Müslüman Kültürü, M. Fatih Karakaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013
- BELAZURÎ, Fütûhu'l Büldan, Çeviren: Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987
- BIYIKTAY, Halis, Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu, TTK, Ankara,1988
- BİRÜNÎ, El-Asarü'l Bâkiye, Mazi,den Kalanlar, Çeviren: Ahsen Batur, Selenge, İstanbul, 2011
- BOSWORTH, C. E, Iran and the Arabs Before Islam, The Cambridge History of Iran Volume 3(1) Cambridge-Newyork- Melbourne, Cambridge University Press, 2000
- BUNDAHİSHN (Great) Transletion; Behramgore Tehmuras Anklesaria, *Zand-Akash, Iranian or Great Bundahishn*,Published for the Rahnumae Mazdayasnan Sabha by its Honorary Secretary Dastur Framroze A. Bode. Bombay, 1954.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9Summer2015

- BÜRCHER, V. F, “Sâsâniler” MEB İslâm Ansiklopedisi, Cilt 10, İstanbul, MEB Yayınları, 1966.
- CHAUMONT, Marie Louise, Bōrān, Encyclopædia Iranica I, Vol.V, Fasc.4
- CHOKR, Melhelm İslâm’ın İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar, Anka yayınları, İstanbul 2002
- DAFTARY, Farhad İsmailîler, Tarihleri ve Öğretileri, Çeviren Erdal Toprak, Doruk, Ankara, 2002,
- DANDAMAYEV, M. “Arabāya” E.I. Vol. II, Fasc. 3, p. 229
- DARYAEE, Touraj, Sasanian Iran (224-651 CE), Portrait of a Late Antique Empire, Mazda Publisher, California, 2008
- DARYAEE, Touraj, “The Fall of the Sasanian Empire to the Arab Muslim: From Two Centruies of Silence to Decline and Fall of the Sasanian Empire: the Partho-Sasanian Confederacy and the Arab Conquest of Iran” (Rewiew Essays) Journal of Perisanate Studies 3 (2010)
- DARYAEE, Touraj, “ The Collapse of Sasanian Power in Fars/ Persis” Name-yi İran-e Bastan Vol 2. No1. 2002.
- DAVİŞA, Adid, Arap Milliyetçiliği, Zaferden Umutsuzluğa, Çeviren: Lütfi Yalçın, Literatür, İstanbul, 2004
- DEMİRCİ, Mustafa İslâm’ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi, Kitabevi Yayınları, İstanbul,2003
- DEMİRAYAK, Kenan Arap Edebiyatı Tarihi Cilt I-Cahiliye Dönemi, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2012
- DOĞUŞTAN GÜNÜMÜZE BÜYÜK İSLÂM TARİHİ, (DGBİT) Cilt II Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız. Çağ Yayınları İstanbul 1992
- DURÎ, Aziz, İlk Dönem İslâm Tarihi. Tercüme Hayrettin Yücesoy. Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991
- FERDOWSI, Abolqasem, Shahnameh The Persian Book of Kings, Translet: Dick Davies, Penguin Books, 2006.
- FİRDEVSÎ, Şahname Cilt I, .- Necati Lugal’ın Önsüzü-MEB Yayınları, İstanbul 1994
- GARTHWAİTE, R. İran Tarihi, Pers İmparatorluğundan Günümüze, İnkılap,İstanbul, 2011,
- GAZALÎ, Yöneticilere Altın Öğütler, (Et-Tibrû’l Mesbuk fî Nasihat’ül Mulk), Çeviren: Hüseyin Okur, Semerkand, İstanbul. 2011.
- GOODMAN, Lenn H, İslâm Hümanizmi, Çeviren: Ahmet Arslan, İletişim, İstanbul, 2006
- GARSOİAN, Nina, Byzantium and the Sasanians, CHI vol. 3(1), Ed: E. Yarshater, Cambridge University Press, Cambridge, 2006
- HAMİDULLAH, Muhammed, Hz. Peygamberin Altı Orijinal Diplomatik Mektubu, Beyan, İstanbul, 2007,
- HONİGMAN, Ernst, Bizans Devletinin Doğu Sınırı (Grekçe, Arapca, Süryanice ve Ermenice Kaynaklara göre 363’ten 1071’e kadar), Fikret Işıltan, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970
- İBNÜ’L ESİR, El Kamil Fi’t-Tarih Terfcümesi, Cilt II, Bahar Yayınları, İstanbul, 1985
- İBN HURDAZBİH, Yollar ve Ülkeler Kitabı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

- İBN KESİR, Büyük İslâm Tarihi, (El-Bidaye ve'n-Nihaye)Çeviren: Mehmet Keskin Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994
- İBN TEYMİYYE, Müslümanların Kâfirlerle İlişkileri Takva Yayınları, İstanbul 2011
- KAEGİ, Walter E. Bizans ve İlk İslâm Fetihleri, Çeviren Mehmet Özay, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000
- KALANKATVATİ, Moses/Moisey Kalankatuklu, Albanya Tarixi/Alban Salnaməsi,Çeviren: Ziya Bünyadov, Avrasya Press, Bakı,2006.
- KAMALY, Hossein,” İsfahan in Medieval Period”, E.I. Vol. XIII, Fasc. 6, pp. 641-650,
- KELPETİN, Mahmut “Müsteşriklerin Gözüyle Seyf b. Ömer” *Usul*, 10 (2008/2),
- KUR'AN-I KERİM VE AÇIKLAMALI MEÂLİ, Türkiye Diyanet Vakfı Mütavelli Heyeti Çevrisi Ankara 1991, Rûm Sûresi
- LAPİDUS, Ira, M.İslâm Toplumlari Tarihi, Cilt I, Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıla, Çeviren: Yasin Aktay, İletişim, İstanbul, 2005
- LEWİS, Bernard, Tarihte Araplar, Çeviren: Hakkı Dursun Yıldız, Ağaç Yayınları İstanbul, 2009
- MC KENZIE, Pahlavi DictionaryOxford University Press. London.1986
- MAVRİKOS, Strategikon, Bizans Kültüründe Strateji Sanatı, Hazırlayan Gorge T. Dennis, Çeviren: Volakn Atmaca, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2011.
- MESUDÎ, Altın Bozkırlar-Murûc ez-Zeheb, Selenge Yayınları, İstanbul, 2004
- MORONY, G, “Arab Conquest of Iran” EI, Vol II. Fasc.2 ,1986
- MORONY Michael , “Madâ'en” , E.I. March 20, 2009,
- NICOLLE, David, Sasanian Armies, The Iranian Empire Early 3rd to mid7th Centuries AD, Montvert Publications,1996
- NİZAMÜ'L MÜLK, Siyasetnâme, Hazırlayan Sadık Yalsızuçanlar, Lacivert Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- OSTROGORSKY, Bizans Devleti Tarihi, Çeviren: Fikret Işıltan, TTK Yayınları,1999, Ankara
- OVERLAET, Bruno, A Himyerite Diplomatic Mission to the Sasanian Court of Bahram II Depicted at Bishapur, Arabian Achaeology and Epigraphy, 2009
- POTTS, Daniel, The Sasanian Relationship with South Arabia: Literary, Epigraphic and Oral Historical Perspectives, *Studia Iranica* 37, 2008
- POURSHARİATİ, Parvaneh Decline and Fall of the Sasanian Empire: The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran, *International Library of Iranian Studies*,2008
- SAİD-İ NURSÎ, Lemalar I, 1-19. Lem'a, Şahdamar Yayınları, İzmir, 2010
- SÂLEBÎ, Muhammed b. Hâris, Taht Âdabı, Çeviren: Muharrem Hilmi Özev, Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul, 2005
- SEBEOS, The Armenian History, Attributed to Sebeos Part I, Translated, with Notes, by R. W. Thomson, Historical commentary by J. Howard-Johnston Liverpool University Press, 2000.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9Summer2015

- SİVRİOĞLU, Ulaş Töre “Sāsānilerde Askeri Teşkilat, Silah Teknolojisi ve Savaş Stratejileri”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/5 Spring 2013
- SPRENGLING, M. Third Century in Iran Sapor and Kartir, Oriental Institute University of Chicago, Chicago 1953.
- ŞER, Adday, Siirt Vakayinâmesi, Doğu Süryani Nasturi Kilisesi Tarihi, Yaba Yayınları, İstanbul, 2010.
- ŞERİATÎ Ali, İran ve İslâm, Fecr Yayınları, Ankara 2012,
- TABERÎ, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, Cilt III, MEB Yayınları, İstanbul, 1991
- TABERÎ, Tarihi Taberî, Cilt III, Sağlam Yayınevi, İstanbul –Tarihsiz
- TARAPOLOREWALA Irach J.I, Zerdüş Dini, Zerdüş’tün Gathaları Üç Unutulmuş Din, Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm, Çev. Nice Damar, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.
- TİĞLİ, Asiye, Zerdüş, hayatı ve Öğretisi, Beyan Yayınları, İstanbul
- WIESEHOFER, Josef Antik Pers Tarihi, Çeviren: Mehmet Ali İnci, Telos Yayınları, İstanbul, 2003
- YANIK, Nevzat, Arap şiirinde Tasvir, Fenomen, Erzurum, 2010
- YE YİLİANG, Introductory Essay: Outline of the Political Relations between Iran and China, Aspects of the Maritime Silk Road: From the Persian Gulfto the East China Sea Edited by Ralph Kauz, Harrassowitz Verlag . Wiesbaden, 2010
- ZARRĪNKŪB, Abd Al-Hussain The Arab Conquest of Iran and its Aftermath, CHI, Vol. 4, Ed: R. N. Frye, Cambridge Universtiy Press, 2007
- ZERDÜŞT, Avesta, Zerdüştilerin Kutsal Metinleri, Çev. Fahriye Adsay, İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul, 2102.
- ZHA, Mşiha Erbil Vakayinâmesi, Çeviren Erol Sever, Yaba Yayınları, İstanbul, 2002

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- SİVRİOĞLU, U.T., (2015). “İlk İslâm Fetihleri ve Sāsāni Devleti’nin Çöküşü / The First Islamic Conquests And The Fall Of Sasanids”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Şefik Yaşar Armağanı), Volume 10/9 Summer 2015, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8391>, p. 389-428.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

